

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ЦЕНТР НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО
ВИРОБНИЦТВА ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ІНСТИТУТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛІССЯ УААН

КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА
розвитку сільського господарства
Житомирської області
у 2009-2010 роках та
на період до 2015 року

Комплексну програму розвитку сільського господарства Житомирської області на 2009-2010 роки та на період до 2015 року підготував колектив авторів:

Головне управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації – Дейсан М.М., Дідківський М.П., Данкевич Є.М., Бабич Л.Ф., Мінькач В.А., Головня В.І., Славінський В.К., Вареник С.О., Дідківський В.О., Самчук О.Г., Кондратюк М.В.

Інститут сільського господарства Полісся УААН – Савченко Ю.І., Савчук І.М., Ратошнюк І.Ю., Герасимчук В.І., Ворона Л.І., Мельничук А.О., Смаглій О.Ф., Майстер А.А., Приймачук Т.Ю., Ходаківський Є.І., Шабликін В.В., Ковальов В.Б., Ляшенко М.І., Венгер В.М., Стецюк О.П., Кормільцев Б.Ф., Юрківський Й.М., Любченко В.В., Ратошнюк В.І., Семеній О.Г., Вишневська О.В., Чернуський В.В., Полінкевич В.А., Пелехатий М.С., Люльченко М.А., Савченко М.Г., Капітула Л.Л., Проценко Л.В., Ковтун М.Г., Бурлака В.А., Біденко В.М., Кальчук Л.А., Ковальчук Т.І., Гончарова К.В., Нагулевич Л.І., Бовсунівський А.М., Савчук О.І., Штанько І.П., Бармаков М.С., Мостовенко М.Я., Власенко О.О., Проценко А.В., Хохлов В.В., Налапко Г.В., Кучер Г.А., Костюшко П.В., Климчук В.М., Багро З.Т., Симон В.Б., Кочик Г.М., Сторожук В.В., Сторожук Т.С., Ткачук В.П., Нетреба Ю.А., Салей Л.П., Сітнікова Т.Ю., Мостовенко О.О., Гноїлек Л.С., Кивенко О.І., Кобилинська А.М., Михайличенко К.П., Тугуєва І.В., Маркіна О.В., Дідківський С.Ю., Мельничук Г.В., Масловський В.М., Шмагало Б.С., Буднік О.М., Корсун А.М., Карпюк Н.А., Козлик Т.І., Дмитренко Т.Ф.

Рекомендовано та затверджено до друку рішенням Вченої ради Інституту сільського господарства Полісся УААН від 19 травня 2009 року, протокол № 5

У комплексній програмі всебічно висвітлені природно-кліматичні, економічні, технологічні та соціальні умови ведення сільського господарства на основі аналізу сучасного стану та перспектив розвитку реформованих підприємств агропромислового комплексу Житомирської області. Наведені науково обґрунтовані рекомендації щодо підвищення родючості ґрунтів, зростання врожайності та якості с-г продукції, отримання сталих валових зборів основних сільськогосподарських культур, інтенсивного ведення тваринництва, в т.ч. на радіоактивно забруднених територіях, зміцнення кормової бази, забезпечення переробної галузі рослинницькою та тваринницькою сировиною, подальшого розвитку матеріально-технічної бази агарного виробництва за використання сучасних досягнень науки і новітніх технологій та інноваційних моделей розвитку виробничої сфери.

Комплексна програма розрахована на керівників, спеціалістів сільського господарства і переробних підприємств, виробників, наукових співробітників аграрного профілю, викладачів і студентів вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ

Передмова	6
Розділ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ	8
1.1. Загальна характеристика природноекономічних умов сільського господарства Житомирської області	8
1.1.1. Територія, ґрунтово-кліматичні умови та населення області	8
1.1.2. Земельні ресурси сільськогосподарського виробництва Житомирської області..	9
1.1.3. Матеріально-технічна база аграрного сектора економіки.....	12
1.1.4. Сільське населення та його зайнятість.....	15
1.2. Соціально-економічна спрямованість комплексної програми розвитку сільського господарства.....	21
1.3. Облаштування об'єктами соціальної інфраструктури сільських територій	25
Розділ 2. РЕФОРМУВАННЯ ТА СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	28
2.1. Земельні відносини.....	28
2.2. Розвиток організаційно-господарських структур.....	30
2.2.1. Розвиток сільськогосподарських підприємств.....	32
2.2.2. Розвиток особистих селянських господарств	34
2.2.3. Розвиток фермерських господарств.....	37
2.3. Розвиток підприємництва	42
2.4. Формування механізму ціноутворення ринкового типу на сільськогосподарську продукцію	50
2.5. Формування спеціалізованої системи кредитного та страхового забезпечення Житомирської області	51
2.5.1. Концепція формування спеціалізованої системи кредитного забезпечення області	51
2.5.2. Формування спеціалізованої страхової системи	53
Розділ 3. СИСТЕМА ЗЕМЛЕРОБСТВА ТА ПІДВИЩЕННЯ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ	54
3.1. Раціональне використання і охорона земель.....	54
3.1.1. Комплекс заходів з оптимізації структури земельних угідь та їх раціонального використання.....	54
3.1.2. Захист ґрунтів від ерозії	59
3.2. Структура посівних площ та система науково-обґрунтованих сівозмін... 68	
3.2.1. Структура посівів і попередники основних культур.....	68
3.2.2. Науково-обґрунтовані сівозміни.....	76
3.3. Умови та загальні принципи формування системи обробітку ґрунту в сівозмінах	80
3.4. Відтворення родючості ґрунтів області.....	85
3.4.1. Хімічна меліорація ґрунтів області	89
3.4.2. Застосування добрив у сівозмінах	90
3.4.3 Використання осушуваних земель	99
3.5. Виробництво продукції рослинництва на забруднених радіонуклідами ґрунтах.. 105	
3.5.1. Щільність забруднення ґрунтів радіонуклідами	105

3.5.2. Прогнозована активність ^{137}Cs в рослинницькій продукції.....	110
3.5.3. Прогнозована активність ^{90}Sr в рослинницькій продукції.....	113
3.5.4. Заходи по зменшенню нагромадження радіонуклідів в продукції рослинництва. ...	116
Розділ 4. СУЧАСНИЙ СТАН І ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ РОСЛИНИЦТВА ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	118
4.1. Зернове господарство Житомирської області у 2009-2010 роках та на період до 2015 року.....	118
4.1.1. Захист зернових культур.....	131
4.2. Технічні та олійні культури.....	137
Цукрові буряки.....	137
Ріпак.....	138
Льон-довгунець.....	140
Хміль.....	148
4.3. Овочівництво.....	173
Картопля.....	174
4.4. Кормовиробництво.....	176
4.4.1. Польове кормовиробництво.....	177
4.5. Насінництво.....	191
4.6. Садівництво.....	218
4.6.1. Передбачення основних параметрів перспектив розвитку садівництва області.....	219
4.6.2. Основні організаційно-економічні чинники збільшення виробництва плодів і ягід та підвищення економічної ефективності садівництва.....	221
Розділ 5. СУЧАСНИЙ СТАН І ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТВАРИНИЦТВА ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	224
5.1. Стан і перспективи розвитку.....	224
5.2. Розвиток молочного скотарства.....	226
5.2.1. Стан галузі.....	226
5.2.2. Перспективи розвитку галузі.....	227
5.2.3. Організація і напрями селекційно-племінної роботи.....	228
5.2.4. Система годівлі молочних корів.....	231
5.2.5. Впровадження прогресивних технологій виробництва молока.....	235
5.2.6. Розвиток молочного скотарства в особистих селянських господарствах.....	236
5.3. Виробництво яловичини.....	236
5.4. М'ясне скотарство.....	241
5.5. Свинарство.....	244
5.6. Виробництво продукції вівчарства.....	247
5.7. Птахівництво.....	248
5.8. Організація і ведення тваринництва в умовах радіоактивного забруднення територій.....	249
5.9. Ветеринарне забезпечення.....	259
Розділ 6. РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПЕРЕРОБКИ, ЗБЕРІГАННЯ ТА ЗБУТУ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИНИЦТВА.....	261
Розділ 7. ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ.....	265

7.1. Стан матеріально-технічної бази	265
7.2. Розвиток і напрями матеріально-технічної бази та її ефективне використання.....	267
7.3. Механізація внесення добрив	269
7.3.1. Мінеральні добрива	269
7.3.2. Органічні добрива	271
7.4. Механізація обробітку ґрунту	273
7.5.. Механізація протруювання насіння та сівби	276
7.6. Механізація захисту рослин	278
7.7. Механізація збирання зернових та післязбиральна обробка зерна	280
7.8. Механізація кормовиробництва	283
7.9. Механізація виробництва картоплі	285
7.10. Механізація виробництва кукурудзи та сої.....	287
7.11. Механізація виробництва цукрових буряків.....	288
7.12. Механізація виробництва ріпаку.....	291
7.13. Механізація вирощування та збирання льону	292
7.14. Механізація вирощування, збирання та післязбиральної переробки хмелю ..	294
7.15. Забезпечення енергетичних потреб аграрного сектора та сільських населених пунктів	299
7.16. Охорона праці в аграрному секторі	300

ПЕРЕДМОВА

Забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу України є одним із головних завдань науки і практики, оскільки лише така модель розвитку може забезпечити надійність та економічну ефективність функціонування всього сільськогосподарського виробництва. Виходячи з цього, головним завданням агропромислового комплексу є забезпечення населення продуктами харчування згідно науково-обґрунтованих норм, тваринництва – кормами, переробної промисловості – сировиною.

Сільське господарство Житомирщини нині характеризується нестабільністю виробництва, виснаженням землі, погіршенням матеріально-технічної бази, зменшенням обсягів капіталовкладень. Ринкові перетворення за короткі строки не поліпшили стан справ у галузі.

Враховуючи важливе значення сільськогосподарської галузі для соціально-економічного розвитку регіону, вченими наукових установ Центру наукового забезпечення АПВ Житомирської області та спеціалістами Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації розроблено "Комплексну програму розвитку сільського господарства Житомирської області на 2009-2010 роки та на період до 2015 року". Програма передбачає систему докорінного поліпшення родючості ґрунтів, зростання урожайності сільськогосподарських культур, сталого розвитку всіх галузей тваринництва, оновлення матеріально-технічної бази, підвищення конкурентоспроможності виробництва продукції, залучення інвестицій та інновацій.

Перш за все, на основі стабілізації землекористування та підвищення ведення землеробства слід інтенсивно використовувати землю. Для реалізації норм сталого розвитку територій передбачено запровадити екологічно обґрунтовану структуру агроландшафту і відповідну організацію землекористування, при цьому розораність сільськогосподарських угідь не повинна перевищувати 37%, тобто, співвідношення ріллі до кормових угідь має бути 1:2. Рекомендується підвищити стійкість агроландшафту за рахунок використання екологічно адаптованих сівозмін, яке передбачає диференційований підхід до розробки в сівозміні ґрунтозахисної системи обробітку, удобрення та вапнування, бездефіцитний баланс елементів живлення, захисту рослин від бур'янів, хвороб і шкідників, одержання екологічно безпечної та економічно вигідної продукції рослинництва.

Для розвитку галузі тваринництва області особлива увага приділена впровадженню інтенсивних технологій виробництва молока та м'яса, інтенсифікації відтворення стада, прогресивним системам і способам утримання тварин. Згідно розробленої програми, подальше нарощування обсягів виробництва тваринницької продукції у найближчі роки досягатиметься, насамперед, за рахунок збільшення чисельності поголів'я у сільськогосподарських, фермерських і селянських господарствах при одночасному підвищенні продуктивності тварин. Розв'язання даної проблеми можливе лише при умові забезпечення повноцінної годівлі тварин та удосконалення їх племінних та продуктивних якостей. Передбачено розвивати в Житомирській області галузь спеціалізованого м'ясного скотарства, включаючи і господарства районів, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

З метою отримання продуктів харчування в межах діючих нормативів (ДР-2006) значна увага приділяється технологіям виробництва сільськогосподарської продукції на меліорованих і радіаційно забруднених землях.

Ключовими завданнями у реалізації нових технологічних моделей повинні стати технічне переоснащення і формування спеціалізованих систем сільськогосподарських машин, які забезпечать високу продуктивність праці, дадуть змогу виконувати одночасно декілька технологічних операцій, незавдаючи шкоди виробничому середовищу та створюючи високі гарантії безпеки праці.

Реалізація запропонованої програми розвитку агропромислового виробництва Житомирської області дасть можливість довести виробництво зерна до 1324,0 тис. тонн, хмелю – 3140,0 тонн, молока – 730,0 тис. тонн, м'яса – 75 тис. тонн, яєць – 495 млн. шт., істотно поліпшити соціально-економічну ситуацію в регіоні.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ**1.1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИРОДНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ***1.1.1. Територія, ґрунтово-кліматичні умови та населення області*

Житомирська область утворена 22 вересня 1937 року. Розташована на півночі країни, переважно в межах Українського Полісся. На сході межує з Київською областю, на півдні – з Вінницькою, на півночі – з Гомельською областю Республіки Білорусь, на заході – з Хмельницькою і Рівненською областями України. Площа – 29,8 тис. км², що становить 4,9% території України. Центром області є м. Житомир. До її складу входить 23 райони, 11 міст, з них 5 міст обласного значення, 43 селища міського типу і 1619 сільських населених пунктів. В області (станом на 1 січня 2009 року) проживало 1294,2 тис. осіб, у тому числі 744,2 тис. осіб (57,5%) міського та 550,0 тис. осіб (42,5%) сільського населення. Національний склад населення однорідний: українці становлять 84,9%, росіяни – 7,0, поляки – 5,2, євреї – 1,8%. Щільність населення на кінець року складала 43 особи на 1 км². Найгустіше заселені південні райони області. Досить гострою є демографічна проблема. Смертність в багатьох районах області перевищує народжуваність, внаслідок цього зменшується кількість населення. Область характеризується інтенсивними міграційними процесами, що значною мірою вплинули на пропорції між сільським і міським населенням. Внаслідок інтенсивної міграції зростає кількість міського населення. Незважаючи на швидкі темпи зростання міського населення, рівень урбанізації області нижчий, ніж в цілому по Україні.

Північна частина Житомирщини розміщена у зоні змішаних лісів, південна – у лісостеповій зоні. Ґрунтові й агрокліматичні умови загалом сприятливі для ведення сільського господарства.

Клімат області помірно-континентальний з вологим літом і м'якою зимою. Пересічна температура січня – 5,7°, липня +18,9°. Абсолютний мінімум – 35, – 40°, абсолютний максимум +35, +40°. Період з температурою понад +10° становить 158 днів. Сума активних температур 2390 – 2520°. Опадів на півночі випадає 600 мм, на півдні – 570 мм на рік, найбільше випадає їх влітку. Висота снігового покриву 20 – 30 см. Із несприятливих кліматичних явищ спостерігаються бездошові періоди до 60 днів, можливі посухи і суховії, сильні дощі, 1–2 дні (рідше 4 – 6 днів) з градом. Значної шкоди завдають пізні весняні та ранні осінні заморозки. Взимку можливі низькі температури протягом 25 днів, ожеледь до 15 днів і більше.

Серед зональних типів ґрунтів за площею поширення переважають дерново-підзолисті ґрунти піщаного, глинисто-піщаного і супіщаного механічного складу, оглеєні (52,4% площі області). В балках, долинах річок переважають дернові ґрунти, в заплавах і зниженнях рельєфу сформувалися болотні й торфово-болотні ґрунти. В лісостеповій частині області – сірі лісові, темно-сірі опідзолені ґрунти, а також чорноземи опідзолені, на лесових «островах» формуються ясно-сірі лісові ґрунти. Є невеликі масиви чорноземів мало гумусних глибоких і неглибоких, вилугуваних (35% площі області). Лісами вкрито 1 млн. га (28% площі області). Під луками близько 5,3% території області.

Серед сучасних природних процесів, несприятливих для сільськогосподарського виробництва, в поліській частині області спостерігаються оглеєння, окислення, заболочування, на осушених масивах – переосушення і вторинне заболочування ґрунтів.

Розвинуті дефляція, площинна і глибинна ерозія, замулення водоймищ. В Житомирському Поліссі проводять комплексні (осушувально-зволожувальні, ґрунтозахисні, хімічні) меліорації. В лісостеповій частині поширені прискорені лінійний розмив і площинний змив, на піщаних терасах – дефляція, подекуди карстоутворення (на межиріччі Ужу і Грезлі). У цій частині вже давно не здійснюють комплексні ґрунтозахисні меліорації (хімічні, водорегулюючі), не проводять роботи по відновленню лісів і поліпшенню луків. Саме на це повинна бути спрямована робота в області у найближчі роки.

Основу сучасного господарства області становлять промисловий та агропромисловий комплекси, провідними галузями спеціалізації є машинобудування, харчова та легка промисловість, а також зернове господарство, хмелярство, картоплярство, буряківництво та м'ясо-молочне і молочно-м'ясне тваринництво. В загальному обсязі сукупної валової продукції промисловості й сільського господарства питома вага промисловості становить понад 60%. Житомирська область виділяється в поділі праці виробництвом хмелю, продукції фарфоро-фаянсової промисловості, видобуванням титанового ільменіту, лабрадориту і пірофіліту.

Агропромисловий комплекс області включає сировинну, переробну й обслуговуючу ланки. Основна його сфера – сільське господарство – має зерново-картоплярсько-хмелярський напрям у поєднанні з м'ясо-молочним тваринництвом на Поліссі та зерново-буряківничий напрям з молочно-м'ясним тваринництвом – у лісостеповій зоні. В загальному виробництві валової продукції сільського господарства на тваринництво припадає 47%, рослинництво – 53%. Сільськогосподарські угіддя займають 51,0% всієї площі області, у тому числі рілля – 71,0%, сіножаті – 8,6, пасовища – 12,4%. Основні культури: зернові (озима пшениця, озиме жито, ячмінь, овес, зернобобові, кукурудза, соя, гречка, просо), технічні (хміль, ріпак, соняшник, цукрові буряки).

Гострими в області є екологічні проблеми. Передусім це пов'язано з чорнобильською трагедією. Житомирщина одна з найбільш радіаційно забруднених. Із господарського обігу вилучено тисячі гектарів сільськогосподарських угідь, значні площі лісових масивів.

1.1.2. Земельні ресурси сільськогосподарського виробництва Житомирської області

Важливою складовою аграрного ресурсного потенціалу є матеріально-технічні ресурси. В середньому по області найбільшу питому вагу мають земельні ресурси (70,5%), а найменшу – трудові (4,3%). Така пропорція склалась внаслідок скорочення за останні роки машинно-тракторного парку та кількості працівників в сільськогосподарських підприємствах області.

Серед елементів ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств ключова роль належить землі, як першій передумові та природній основі виробництва. Вона активно впливає на процес виробництва, виступає базою для органічного поєднання інших виробничих ресурсів.

Земельні ресурси по праву вважаються первинним фактором виробництва, фундаментом економіки. Земельний фонд Житомирської області на кінець 2008 року становив 2982,7 тис. гектарів (за даними управління земельних ресурсів). У його складі найвищу питому вагу – більше половини (51% або 1526,9 тис. га), мають сільськогосподарські землі.

Площа ріллі складає 1092,8 тис. га, що становить 36,6% від всієї території області та 71,6% площі сільгоспугідь. Під багаторічними насадженнями зайнято 23,2 тис. га (1,4%), пасовищами – 191,7 тис. га (12,5%), сіножатями – 130,7 тис. га (8,6%) сільгоспугідь. Понад третину земель становлять ліси та лісовкриті площі. Лише 166,7 тис. га земель області знаходяться у їх природному стані: болота, озера, ріки, відкриті землі.

Значної екологічної шкоди земельні ресурси зазнають через забруднення ґрунтів викидами промисловості (важкі метали, кислотні дощі тощо) та використання засобів хімізації в аграрному секторі.

Сільськогосподарські угіддя – один з основних та незамінних ресурсів виробництва сільськогосподарської продукції. Від ефективності їх розподілу між землекористувачами залежить ефективність сільськогосподарського виробництва в цілому. Фактично розпайована вся земля, за винятком сільгоспідприємств. В таблиці 1 наведено динаміку розподілу сільгоспугідь за категоріями землевласників та землекористувачів за період 2000-2008 років. Частина (760,9 тис. га) використовується особистими селянськими господарствами, частина угідь (508,0 тис. га) передана в оренду.

1. Динаміка розподілу сільськогосподарських угідь області за категоріями землевласників та землекористувачів, тис. га

Категорії землевласників	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008 р. до 2007 р., ±
Сільськогосподарські підприємства	1199,9	1148,3	1055,3	862,9	789,1	672,9	626,9	557,6	563,2	+5,6
Громадяни	316,9	342,8	434,9	598,0	640,3	702,9	719,7	772,8	760,9	-11,9

За останні дев'ять років площі сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств скоротились у 2,1 рази, тоді як площа угідь громадян за цей період збільшилась у 2,4 рази. Слід відмітити, що у 2008 році в порівнянні з 2007 роком площа сільськогосподарських угідь громадян зменшилась на 11,9 тис. га, тоді як сільськогосподарських підприємств збільшилась на 5,6 тис. га.

На початок 2009 року в області нараховувалось майже 229 тис. господарств населення в сільській місцевості, у володінні та користуванні яких знаходилось 778,7 тис. га земельних угідь. Сільськогосподарські угіддя склали 760,9 тис. га, в тому числі рілля – 526,5, багаторічні насадження – 17,4, сіножаті та пасовища – 164,0 тис. га.

В області прогресують ерозійні процеси, площі еродованих та ерозійно небезпечних земель постійно зростають. Ерозійні процеси поширені на 104,8 тис. га сільськогосподарських угідь, що складає 3,5% території області і 6,5% площі сільськогосподарських угідь. Протягом останніх років пройшла значна деградація довкілля,

що призвело до активізації процесів водної ерозії, значних екологічних та економічних втрат і збитків.

Інтенсивне сільськогосподарське використання земель та висока розораність ріллі призвели до зниження родючості ґрунтів та їх деградації. Крім того, на території області в результаті Чорнобильської катастрофи значні площі угідь забруднені радіоактивними елементами, що значно ускладнило екологічну ситуацію, створило небезпеку для здоров'я людей.

Охорона земельних ресурсів – одна з найважливіших проблем області. Землекористування нерозривно пов'язане з іншими аспектами природокористування: водоспоживанням, використанням лісових ресурсів, видобутком корисних копалин, рекреаційним та оздоровчим використанням тощо. Земля була і залишається основним надійним ресурсом зміцнення економіки регіону.

Першочергові заходи, визначені основними напрямками земельної реформи, будуть спрямовані на:

- проведення інвентаризації земель;
- розробку експериментальних проектів землеустрою щодо організації територіальних сільгоспідприємств;
- оновлення планово-картографічних матеріалів;
- проведення нормативної грошової оцінки земель;
- відродження життєдіяльності на радіаційно забруднених територіях.

Охорона земель та підвищення родючості

На землях сільськогосподарського призначення необхідно буде обмежувати діяльність щодо:

- вирощування певних сільськогосподарських культур, застосування окремих технологій їх вирощування або проведення окремих агротехнічних операцій;
- розорювання сіножатей, пасовищ;
- використання деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земельних ділянок;
- необґрунтовано інтенсивного використання земель.

З метою здійснення контролю за динамікою родючості ґрунтів систематично буде проводитись їх агрохімічне обстеження, видаватись агрохімічні паспорти, в яких фіксуватимуться початкові й поточні рівні та забезпечення поживними речовинами ґрунтів і рівні їх забруднення.

Повноваження органів землевпорядкування будуть спрямовані на:

- участь у формуванні та реалізації державної політики з використання та охорони земель сільськогосподарського призначення;
- участь у розробленні та реалізації загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель сільськогосподарського призначення;
- проведення моніторингу ґрунтів та державної агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення;
- забезпечення власників і користувачів земельних ділянок сільськогосподарського призначення агрохімічними паспортами, які є додатком до документів, що посвідчують право на земельну ділянку;
- розроблення в установленому законом порядку стандартів, норм і правил у сфері охорони ґрунтів;
- участь у здійсненні природно-сільськогосподарського, еколого-

- економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель;
- участь у розробленні, сприяння впровадженню механізму економічного стимулювання заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів;
 - формування національного та регіональних інформаційних банків даних про стан ґрунтів сільськогосподарських угідь;
 - підготовка висновків про підвищення родючості ґрунтів і покращення екологічного стану земель згідно з даними агрохімічного паспорта земельної ділянки;
 - здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони ґрунтів;
 - вирішення інших питань у сфері охорони ґрунтів сільськогосподарських угідь відповідно до закону.

1.1.3. Матеріально-технічна база аграрного сектора економіки

Ключовою умовою вирішення продовольчої проблеми є раціональне використання виробничого потенціалу, зміцнення матеріально-технічної бази, формування і використання її основної ланки – основних засобів. Їх слід розглядати як активи підприємства, які беруть участь в декількох операційних циклах, не втрачаючи при цьому матеріально-речових ознак, переносять свою вартість на новостворену продукцію частинами у вигляді нарахованої амортизації, термін корисного використання яких становить більше одного року, та від використання яких підприємство очікує отримати економічну вигоду.

Загальновідомо, що основою розвитку будь-якого виробництва є його матеріально-технічне оснащення. Проведене реформування в аграрному секторі, приватизаційні процеси включно з орендними відносинами внесли докорінні зміни в технологічний рівень і матеріально-технічну базу виробництва. Аналіз матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств показує, що фондооснащеність одиниці сільськогосподарських угідь за період 1990-2008 рр. знизилась майже у 2 рази. Забезпеченість сільського господарства основними видами сільськогосподарської техніки становить 40-60%. Слід вказати на високий рівень її зношеності в сільськогосподарських підприємствах. Майже 90% наявної її кількості вже давно відпрацювала свої нормативні строки експлуатації. Результат такого стану – різке зменшення валової продукції рослинництва і тваринництва. У рослинництві занедбані такі високорентабельні галузі як льонарство та хмелярство, знижується економічна ефективність цукробурякового підкомплексу, садівництва та кормовиробництва.

Зниження ефективності аграрного виробництва напряду пов'язане зі зниженням ефективності використання основних виробничих засобів. В аграрних підприємствах регіону створена певна матеріально-технічна база, але її значний фізичний та моральний знос не дозволяє ефективно використовувати основні виробничі засоби. Низький рівень фондооснащеності сільськогосподарських підприємств у даний час зумовлює потребу в її вирівнюванні та нарощуванні основних засобів (табл. 2). Із року в рік спостерігається критичне зменшення всіх видів техніки, – у 2008 році в порівнянні з 2000 роком кількість тракторів та зернозбиральних комбайнів складала 51%, вантажних автомобілів – 53%.

Динаміка основних засобів, рівень їх використання і відтворення незадовільні, не відповідають критеріям розвитку галузей та потребують визначення основних напрямків їх вирішення, зокрема удосконалення амортизаційної, податкової, цінової та

інвестиційної політики. В результаті застосування податкових норм амортизації основних виробничих засобів сільськогосподарські підприємства не можуть створити амортизаційний фонд для відновлення основних засобів.

2. Наявність техніки в сільськогосподарських підприємствах області в 2000-2008 роках

Роки	Трактори		Зернозбиральні комбайни		Вантажні автомобілі	
	на кінець року, шт.	те ж у % до 2000 року	на кінець року, шт.	те ж у % до 2000 року	на кінець року, шт.	те ж у % до 2000 року
2000	12129	100	3325	100	9322	100
2001	11781	97	3243	98	8846	95
2002	11031	91	3065	92	8329	89
2003	10410	86	2904	87	7730	83
2004	9467	78	2695	81	6925	74
2005	8769	72	2428	73	6332	68
2006	7902	65	2230	67	5817	62
2007	6874	57	1952	59	5201	56
2008	6166	51	1685	51	4895	53

Наявна структура обласного та районних агротехсервісних підприємств дозволяє забезпечити виконання замовлень господарств всіх форм власності щодо забезпечення централізованого постачання всієї номенклатури запасних частин та товарів виробничого призначення, що виготовляються заводами України, країн зарубіжжя.

Для забезпечення паритету цін на сільськогосподарську продукцію та на продукцію, що використовується при її виробництві, на державному рівні необхідно відпрацювати механізми та заходи щодо усунення недоліків в інфраструктурі агробізнесу; створення сприятливого економічного середовища; посилення антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, що використовуються в аграрному секторі; сприяння формуванню реальних ринкових цін, які складаються під впливом попиту і пропозиції й спроможні вирівняти пропорції міжгалузевого обміну. Першими невідкладними кроками на рівні держави мають стати забезпечення реального співвідношення цін на ринках матеріально-технічних ресурсів і сільськогосподарської продукції; забезпечення рівних прав та умов для суб'єктів підприємництва.

Економічні взаємовідносини між суб'єктами господарювання на ринку техніки та інженерно-технічного сервісу повинні базуватися на рівних економічних можливостях в одержанні технічного сервісу, державній підтримці сільських товаровиробників та техніко-технологічного переоснащення заводів сільськогосподарського машинобудування.

Основними напрямками розвитку технічного сервісу в АПК області має бути реформування існуючих агросервісних підприємств на різних рівнях, створення конкурентного середовища, наближення технічного сервісу до його споживачів за рахунок розгалуженої мережі сервісних формувань і застосування сучасних систем зв'язку та пересувних засобів технічного обслуговування, а також удосконалення взаємозв'язків між виробниками і споживачами технічних засобів.

На виробничих площах постачальницьких організацій передбачається організувати представництва заводів-виробників сільськогосподарської техніки, опорних баз і центрів фірмового сервісу, виставки сільськогосподарської техніки, запчастин та ремматеріалів.

Забезпечення мінеральними та органічними добривами

Добрива – найбільш дієвий чинник інтенсифікації землеробства, засіб впливу на формування врожаю і якості одержаної сільськогосподарської продукції та кругообігу речовин. Мінеральні та органічні добрива стимулюють ріст рослини, укріплюють кореневу систему на ранній стадії, підтримують і стимулюють рослину надалі.

Ефективність мінеральних добрив підвищується на фоні застосування органічних добрив. Багаточислені дослідження в нашій країні й за кордоном свідчать про великий вплив органічної речовини на біологічні, агрохімічні і фізико-хімічні фактори родючості. Тому вірно розроблена система удобрення культур в сівозміні обумовлює одержання високих і стабільних врожаїв всіх сільськогосподарських культур сівозміни з високою окупністю одиниці добрива.

За останні чотири роки спостерігалось поступове збільшення внесення мінеральних добрив – у 2008 році в порівнянні з 2005 роком на 61,4%, внесення ж органічних добрив мало тенденцію скорочення – на 46,5% (табл. 3). Якщо ж порівняти із 1990 роком, то картина зовсім трагічна – зменшення відбулося у 7,0 та 21,8 рази, відповідно. Такий рівень застосування добрив веде до загрози зниження родючості ґрунтів, зменшення обсягу виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції.

3. Внесення мінеральних та органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах області

Показники	Фактично					Прогноз	
	1990 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2010 р.	2015 р.
Внесення мінеральних добрив у поживних речовинах, всього, тис. ц	1869,3	166,2	234,3	242,8	268,2	1173,0	1435,0
Внесення мінеральних добрив у поживних речовинах, кг на 1 га посівної площі	162,0	30,0	47,0	54,0	55,1	156,0	180,3
Внесення органічних добрив, всього, тис. т	10814,6	926,0	757,7	687,2	495,4	2300,0	5600,0
Внесення органічних добрив на 1 га посівної площі, т	9,4	1,6	1,5	1,5	1,0	3,1	7,0

Для реалізації завдань з нарощування виробництва продукції рослинництва, передбачених на період до 2015 року, необхідно збільшити річну норму внесення органічних добрив на 1 га посівної площі. Різке зниження за останні роки внесених у ґрунт мінеральних і органічних добрив та меліорантів, а також хімічних засобів боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур внаслідок, зокрема, високої їх вартості, вимагає розробки альтернативної системи удобрення та захисту культур, які будучи зручнішими та економічнішими, забезпечать високі врожаї та необхідну якість рільничої продукції.

Для забезпечення запланованих показників урожайності основних сільськогосподарських культур, згідно з нормативами використання мінеральних добрив, потреба в них у 2015 році становитиме 1435,0 тис. ц діючої речовини NPK або 180,3 кг/га посівної площі, що майже у 5,4 рази більше від тієї кількості, яку використали господарства області у 2008 році.

Необхідно раціонально використовувати органічні (гній, сидерати, солома, компости) та мінеральні добрива, меліоранти, стимулятори росту і біопрепарати у сівозміні, що знижуватиме затрати на 1 га в межах 30-40%. Водночас підвищиться про-

дуктивність праці в 1,3-1,5 рази і ефективність використання добрив – в 1,7-2,3 рази на тлі економії 25-27% пально-мастильних матеріалів. При цьому зменшуватиметься технологічне навантаження на довкілля, забезпечуватиметься відтворення та збереження родючості ґрунтів і підвищуватиметься якість сільськогосподарської продукції. Необхідно впроваджувати нові технології у рослинництві, які включають: біологізацію сівозміни внаслідок збільшення частки бобових культур; внесення в сівозміни органічних та помірних доз мінеральних добрив; використання в якості добрив побічної продукції; застосування сидератів та мікробіологічних препаратів; комбіновану систему обробітку ґрунту (звичайний та ґрунтозахисний).

1.1.4. Сільське населення та його зайнятість

На 1 січня 2009 року поселенська мережа Житомирської області налічувала 1619 сільських населених пунктів. За останні п'ять років чисельність сільського населення скоротилась на 45 тис. осіб або на 7,6% і на початок 2009 року складала 550 тис. осіб. Сільська молодь у віці 15-29 років становила 6,4% до всього сільського населення, що говорить про відтік сільської молоді, особливо її активної частини. Найбільший відсоток проживаючих у селі становить населення у віці 70 і старше років – 15,9%. Статевий склад населення характеризується перевагою чисельності жінок над чоловіками на 97,7 тис. осіб. На кожну тисячу жінок припадає 860 чоловіків. При цьому з віком диспропорція поглиблюється.

На сьогоднішній день йде процес природного скорочення населення області (табл. 4, рис. 1).

4. Кількість народжених, померлих та природний приріст населення

Категорії	Роки								2008 р. до 2007 р., ±
	1990	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
<i>Кількість народжених, осіб:</i>	19634	12292	12607	13265	12904	13654	14252	14641	+389
- у міських поселеннях	11647	6736	7127	7734	7487	7936	8222	8529	+307
- у сільських поселеннях	7987	5556	5480	5531	5417	5718	6030	6112	+82
<i>Кількість померлих, осіб:</i>	20067	23675	24159	24724	24942	24200	24201	23760	-441
- у міських поселеннях	7841	10208	10493	10900	10854	10694	10745	10652	-93
- у сільських поселеннях	12226	13467	13666	13824	14088	13506	13456	13108	-348
<i>Природний приріст (скорочення) населення, осіб:</i>	-433	-11383	-11552	-11459	-12038	-10546	-9949	-9119	-830
- у міських поселеннях	3806	-3472	-3366	-3166	-3367	-2758	-2523	-2123	-400
- у сільських поселеннях	-4239	-7911	-8186	-8293	-8671	-7788	-7426	-6996	-430

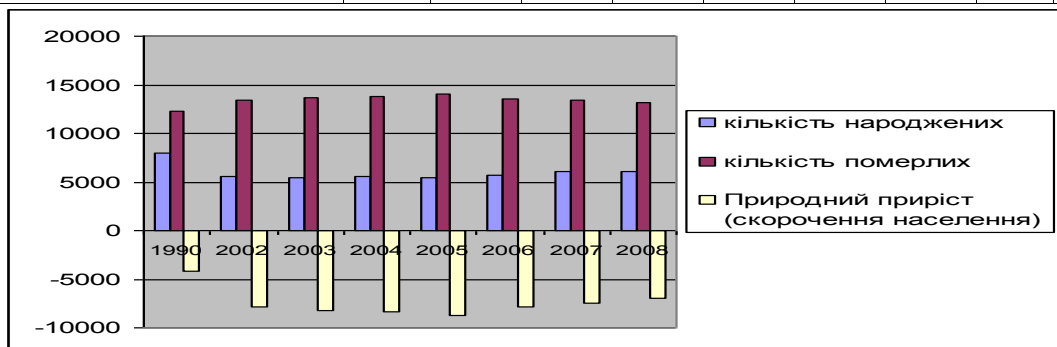

Рис. 1. Природний рух сільського населення області, осіб

Хоча в останні роки й спостерігається збільшення кількості народжених як у сільських так і в міських поселеннях, проте цей показник майже у 2 рази менший за показник кількості померлих, тобто не відбувається навіть простого відтворення.

Показники смертності сільського населення за аналізований період значно перевищують аналогічні показники міського населення, але позитивним є те, що все ж таки за останні два роки ця тенденція змінюється в сторону зменшення кількості померлих осіб на селі (в порівнянні з 2005 роком). До факторів, що породжують таку ситуацію, можна віднести: недоступність кваліфікованої медичної допомоги для багатьох прошарків населення, постійні стресові ситуації (загроза безробіття, низька зарплата, різке зростання цін на продукти харчування та тарифів на житлово-комунальні послуги і т. д.).

Характерним є те, що смертність на селі зростає значно швидше, ніж у місті: якщо за 2003-2008 роки число померлих на 1 тисячу населення на селі складало 1,0 чоловік, то в місті – 0,6 чоловік. За ці роки смертність на селі перевищувала смертність в місті на 63,6-69,9% (табл. 5).

5. Коефіцієнт смертності населення Житомирської області (на 1000 наявного населення)

Роки	Число померлих на 1 тис. населення, чол.		Село у % до міста
	село	місто	
2003	22,8	13,7	166,4
2004	23,4	14,3	163,6
2005	24,3	14,3	169,9
2006	23,7	14,2	166,9
2007	23,9	14,3	167,1
2008	23,8	14,3	166,4

Така ситуація є неприродною, оскільки завжди вважалось, що сільське населення проживає в більш екологічно сприятливому середовищі, веде більш здоровий спосіб життя та харчується чистими продуктами власного виробництва і, як результат, має більше шансів берегти своє здоров'я. Проте, соціально-економічні фактори, на які зверталась увага вище, призводять до протилежних наслідків.

За статистичними даними у 1985-2008 роках в сільській місцевості у 2,3 рази зросла кількість дітей, що були народжені жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі. Станом на 2008 рік таких дітей було більше половини від усіх народжених. Цей факт говорить про нехтування норм моралі на селі, знецінення інституту сім'ї, яка історично становила його базис. Крім того, у 8,8 рази зросла кількість померлих від отруєнь алкоголем, що є індикатором зростання такого антисоціального явища як пияцтво, що особливо поширене на селі як наслідок низької зайнятості населення.

Аналізуючи демографічну ситуацію на селі, неможливо не звернути увагу на смертність серед дітей (табл. 6).

6. Коефіцієнти смертності дітей у віці до 1 року

(померло дітей віком до одного року на 1000 народжених живими)

Показники	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Усього	10,4	10,7	9,9	9,3	9,5	11,1	9,6	8,0
У міських поселеннях	12,4	10,2	9,2	10,1	8,5	9,0	8,6	8,0
У сільській місцевості	8,0	11,4	10,7	8,1	10,8	14,1	11,1	7,9

Загалом дитяча смертність має тенденцію зниження (за виключенням 2006 року). Позитивним є факт того, що з 2005 року як у сільських так і в міських поселеннях коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року зменшується – на 6,2 та 1,0, відповідно. Найбільшим коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року (померло дітей віком до одного року на 1000 народжених живими) був у Брусилівському, Володар-Волинському, Бердичівському та Коростенському районах по причині природжених вад розвитку, деформацій та хромосомних аномалій. Саме в цих регіонах за статистикою найменша кількість лікарів усіх спеціальностей та лікарняних ліжок та дається взнаки проживання на радіаційно забрудненій території.

Сільські сім'ї віком від 25 до 35 років не бажають мати більше однієї дитини по причині низького матеріального добробуту та невпевненості у майбутньому. Як видно з таблиці 7, за аналізовані роки відсоток як міських так і сільських домогосподарств, які мають 1 дитину, збільшується.

7. Розподіл домогосподарств із дітьми за кількістю дітей у їх складі, %

Показники	2000			2005			2006			2007
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості	
Всі домогосподарства з дітьми	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>у тому числі мають:</i>										
- одну дитину	51,4	56,4	45,0	55,0	61,0	46,1	59,3	65,4	50,4	62,0
- дві дитини	43,8	41,4	46,8	42,9	38,6	49,4	34,3	31,6	38,2	30,7
- три дитини і більше	4,8	2,2	8,2	2,1	0,4	4,5	6,4	3,0	11,4	7,3

Слід відзначити, що, якщо у 2000 році кількість родин в сільській місцевості, які мали три дитини, складала 8,2%, то в 2005 році – лише 4,5, а вже в 2006 році цей процент зріс до 11,4, що пояснюється значною допомогою таким родинам з боку держави.

Міцне в недалекому минулому багатодітними сім'ями українське село нині трансформується в малодітні родини. Це руйнує юридичну основу формування сільської родини, знижує життєвий рівень селян, зростають темпи такого негативного демографічного явища, як збільшення неповних сімей, кількості матерів-одиначок і позашлюбних дітей, вихованців дитячих будинків і притулків тощо.

Крім того, на формування чисельності сільського населення значно впливають міграційні процеси. Так, у 2008 році сальдо міграції за всіма напрямками становило мінус 2106 осіб (число прибулих – 22419, число вибулих – 24525), найбільшим є сальдо міжрегіональної міграції – мінус 2224 особи. У більшості випадків міграції здійснюються з економічних чи сімейно-побутових причин. Пошуки місць праці з високими заробітками є причиною тимчасових міграцій в інші області України, в країни СНД (Росія, Білорусія) та далекого зарубіжжя (Німеччина, США, Ізраїль, Чехія). Серед причин зовнішніх міг-

рацій певне значення мають етнонаціональні (виїзд єврейського населення, повернення української діаспори та ін.).

Головною ж причиною міграції сільського населення є високий рівень безробіття, що спонукає до пошуку роботи поза селом. У регіональному розрізі найвищий рівень безробіття у 2008 році зафіксований у Романівському (9,3%), Вол.-Волинському (8,6%), Любарському (7,6%) та Червоноармійському районах (7,0%), а найнижчий – у Житомирському (1,3%), Овруцькому (2,1%) та Коростишівському (2,3%), (рис. 2).

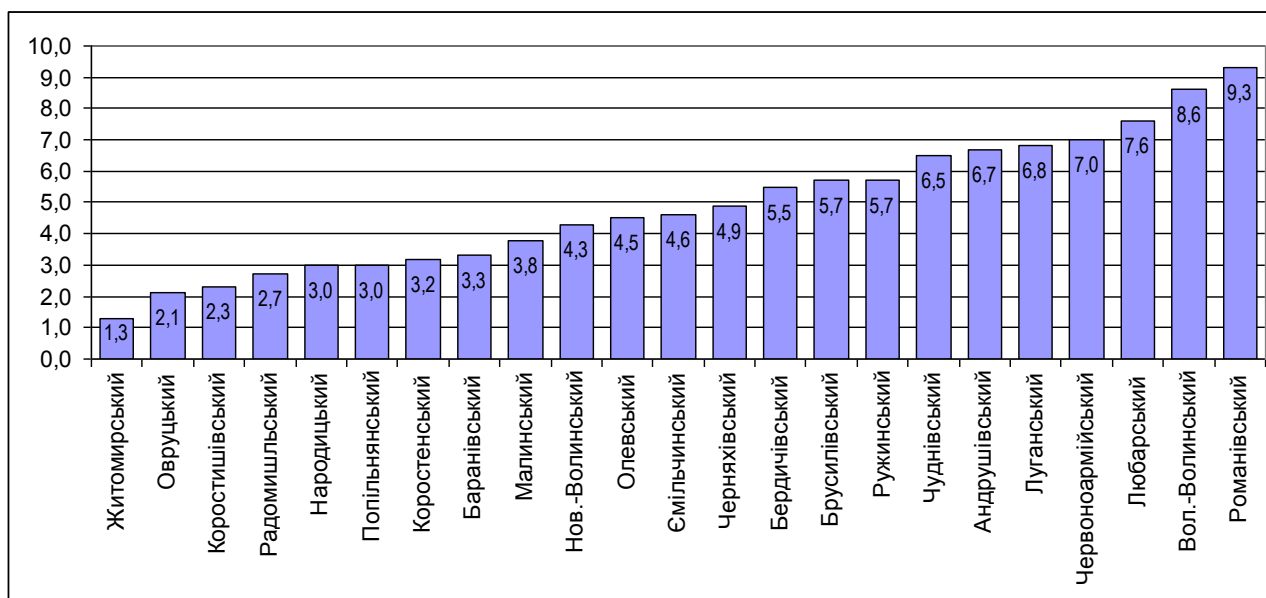

Рис. 2. Рівень зареєстрованого безробіття за районами в регіоні у 2008 році, %

Отже, існують суттєві відмінності щодо рівнів безробіття на селі по районах області, а в деяких з них він перевищує середньообласний (3,3%) у декілька разів. За даної ситуації в країні, коли прямі інвестиції в сільське господарство, мисливство та лісове господарство у 2008 році склали лише 4,3% до загального обсягу (промисловість 83,5%), неможливо говорити про створення нових робочих місць для сільського населення, які традиційно працювали на аграрних підприємствах.

Як для сільського, так і для міського населення характерним є вищий рівень зайнятості серед осіб віком 35-39 років, на другому місці вікова ланка 30-34 роки (табл. 8).

8. Рівень зайнятості населення за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2007 році

(% до кількості всього населення відповідної вікової групи)

Показники	Всього у віці 15-70 р.	У тому числі за віковими групами						
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
Все населення	58,5	38,9	75,3	78,7	85,7	74,9	58,0	28,9
жінки	54,6	35,5	67,9	72,4	87,3	77,4	48,6	28,3
чоловіки	62,9	42,2	83,1	85,3	84,2	72,4	69,3	29,8
міське населення	53,9	31,0	77,0	77,5	85,1	69,6	54,9	12,8
сільське населення	65,4	51,8	72,5	80,5	86,7	83,3	62,9	44,8

Загалом показники рівня зайнятості та безробіття напряму залежать від економічної активності населення (рис. 3). На 100 економічно активних селян припадає 44 неактивних. Для міського населення дане співвідношення виглядає як 100 до 65. Отже, співвідношення між економічно активним та неактивним населенням на селі є більш оптимальним ніж у місті (2,2 проти 1,5).

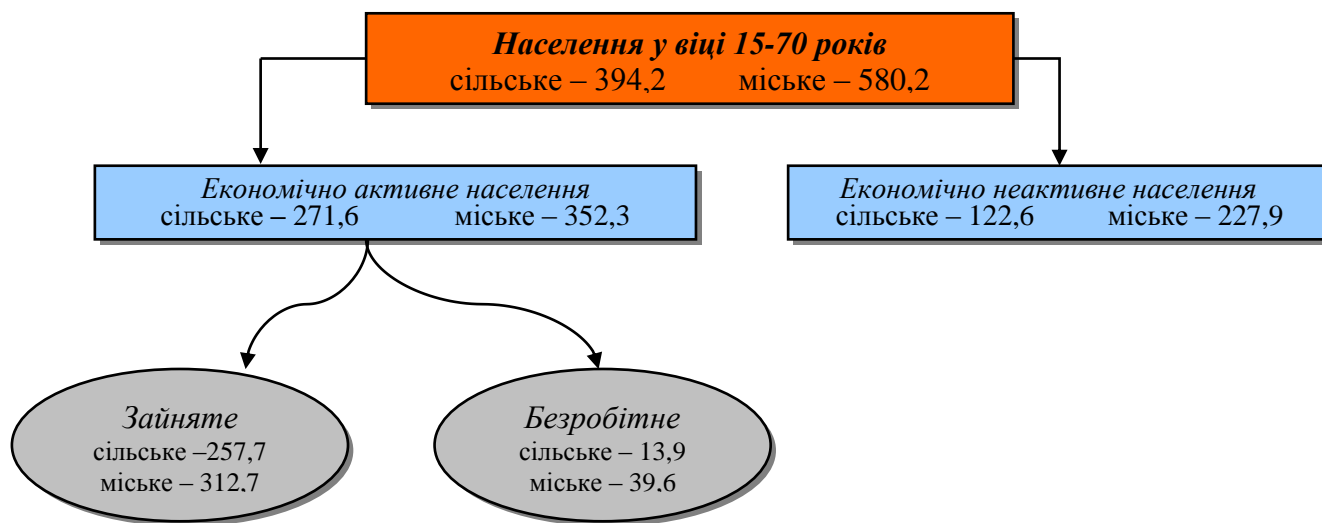

Рис. 3. Населення Житомирської області віком 15-70 років за економічною активністю у 2007 році, тис. чол.

Зважаючи на низьку забезпеченість сільських поселень дільничними лікарнями, дитячими закладами, загальноосвітніми школами, на тлі депопуляційних процесів, міграційного впливу сільської молоді кількість зайнятих у сільському господарстві за останні десять років значно зменшилася. З роками кількість зайнятого населення (у віці 15-70 років) в сільському господарстві катастрофічно знижується: якщо у 2000 році цей показник становив 134,7 тис. чол., то у 2007 році – 84,8 тис. чол. (на 37,1% менше). Крім того, 14,3% до облікової кількості штатних працівників мають неповну та базову вищу освіту і лише 6,6% – повну вищу освіту.

Вкрай низькою залишається мотивація до праці сільськогосподарських товаровиробників. Середньомісячна номінальна заробітна плата у 2008 р. у сільському господарстві становила 961 грн., в промисловості – 1566,0 грн. або 68,4% та 111,5%, відповідно, до середньообласного показника (1404 грн.). Частка заробітної плати у структурі сукупних доходних ресурсів сільських сімей в середньому по області становить лише 23%.

Для населення старших вікових груп характерним є прикладання праці в особистих селянських господарствах, які забезпечують хоч й невисокий, але достатній для прожиття рівень доходів. Це говорить про непрестижність роботи в даній галузі, яка до того ж й низькооплачувана.

Ситуація із зайнятістю на селі прямо залежить від ефективності державної політики на селі. Для сільської місцевості особливе значення має розширення сфер зайнятості, яке можна досягти шляхом розвитку підсобних промислових, переробних підприємств, докорінного поліпшення соціальної інфраструктури села та підтримки і розвитку фермерства, підприємницької діяльності.

Складна ситуація на селі та в аграрному секторі економіки викликана насамперед:

- звуженням сфери прикладання праці, низькодоходною та непродуктивною зайнятістю сільського населення;
- не відбулося заміщення соціальних функцій, які виконували у минулому сільськогосподарські підприємства;
- безсистемністю та некомплектністю розв'язання завдань аграрної реформи в Україні: поряд з реформуванням відносин власності на землю та майно, запровадженням нових організаційно-правових форм господарювання не створено відповідних фінансово-економічних механізмів;
- ігноруванням проблем розвитку сільських територій в процесі аграрних трансформацій, відсутністю зваженої державної політики розвитку села та механізмів її реалізації;
- відсутністю послідовної державної політики щодо підтримки паритету цін, що зумовлює постійну нестачу фінансових ресурсів та обмежує діяльність і розвиток сільськогосподарських товаровиробників;
- повільним формуванням фінансових і кредитних відносин та утворенням установ і організацій для обслуговування аграрного сектору та сільського населення;
- вкрай слабкою інфраструктурою аграрного ринку та відсутністю виваженої державної політики підтримки, створення і розвитку кооперативних та інших об'єднань сільськогосподарських товаровиробників.

Кожна сільська територія потребує індивідуального підходу до політики розвитку. Враховуючи вище проаналізовані тенденції соціально-економічного розвитку сіл Житомирської області, територіальний підхід в політиці їх розвитку буде спрямований на диверсифікацію сільської економіки, що сприятиме вирішенню таких проблем, як безробіття, низький рівень доходів тощо. При цьому будуть враховані територіальні ендогенні чинники: фізичні ресурси, людські ресурси, діяльність підприємств та робочі місця, територіальна культура та ідентичність, зовнішні відносини. Необхідно забезпечити еволюцію наявних ресурсів та збереження багатогранності сільської території як середовища життя та діяльності людини.

Тому основна політика буде спрямована на:

1. Підвищення рівня життя сільського населення, створення стійких умов для розвитку сільської місцевості через активне впровадження політики зростання привабливості сільського господарства як галузі, сільських населених пунктів як середовища постійного проживання значної частини українського населення і забезпечення комплексного багатofункціонального розвитку сільських територій.

2. Стимулювання розвитку та спеціалізації ОСГ із дрібнотоварного виробництва на сучасні товарні високонкурентні господарства шляхом:

- диверсифікації та спеціалізації виробництва;
- поширення на ОСГ засобів державної підтримки сільськогосподарських підприємств: пільгових кредитів, заходів з поліпшення якості ґрунтів, лізингу техніки тощо;
- залучення цих господарств до системи фінансової та ринкової інфраструктури, зокрема сервісного обслуговування технічних засобів, торгових домів та брокерських контор для формування та просування на ринок товарних партій продукції;

- заохочення юридичних та фізичних осіб до створення у сільській місцевості заготівельних пунктів, підприємств та цехів з переробки і зберігання сільськогосподарської продукції;

- розширення діяльності обслуговуючих кооперативів в аграрному секторі.

Для вирішення проблем розвитку сільських територій винятково важливе місце необхідно відвести:

- організації розвитку сільських територій на основі спеціально опрацьованих для кожної або спільних для їх певної сукупності у них стратегій;

- диверсифікації виробництва на них як однієї з основ формування альтернативних джерел зайнятості сільського населення і розвиток внаслідок цього додаткових, у тому числі нетрадиційних для кожної даної сільської території, робочих місць з наступним зменшенням безробіття, підвищенням доходів населення тощо;

- забезпеченню ефективного функціонування і виведення на якісно вищий у всіх відношеннях рівень розвитку сільського господарства як переважно головної галузі сільських територій, та всіх інших виробничо-господарських структур;

- прискореному відтворенню (відродженню) соціальної інфраструктури сільських поселень як однієї з найважливіших передумов їх збереження від соціальної і виробничої деградації, насамперед у частині збереження і поступового нарощування людського капіталу;

- удосконаленню соціальних, економічних та всіх інших механізмів підтримання виробничої активності і зацікавленості сільського населення у всебічному використанні виробничого і ресурсного потенціалу сільських територій та їх примноження;

- підтримання екологічної надійності сільських територій, збереження природних особливостей кожної з них, у тому числі шляхом захисту від згубних впливів людської діяльності і негативних погодних впливів.

1.2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ КОМПЛЕКСНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Головна мета розвитку сільського господарства області полягає у створенні сучасного конкурентоздатного агропромислового комплексу, який характеризувався б такими критеріями:

- виробництво конкурентоспроможної продукції, здатної задовольнити потреби всіх секторів економіки;

- здатність виробництва до широкого впровадження науково-технічних досягнень, домінування в агропромисловому комплексі наукоємних галузей;

- ефективне застосування нових сільськогосподарських машин, матеріальних ресурсів, технологічних систем;

- значний рівень розвитку дорадчої діяльності, інфраструктури аграрного ринку;

- раціональне використання земель, впровадження ресурсозберігаючих та відновлювальних технологій;

- високий рівень екологічної безпеки;

- досягнення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств.

Для забезпечення головної мети розвитку сільського господарства області, виходячи з повноважень органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, визначається наступна система цілей:

- формування конкурентоспроможного агропромислового комплексу;
- прискорення структурної перебудови агропромислового комплексу;
- адаптація підприємств агропромислового комплексу до вимог СОТ та з урахуванням інтеграції в майбутньому України в ЄС;
- орієнтація виробництва продукції сільського господарства на прискорений розвиток внутрішнього ринку;
- збільшення обсягів експорту продукції сільського господарства, включаючи продукцію харчової та переробної промисловості;
- значне підвищення рівня життя, умов праці та посилення соціальної захищеності працівників агропромислового комплексу;
- досягнення стабільного економічного зростання шляхом забезпечення умов для розвитку ефективного підприємництва в аграрному секторі;
- підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного агропромислового сектору на внутрішньому та зовнішніх ринках на базі нарощування обсягів інвестицій та їх інноваційного спрямування;
- створення цивілізованих умов для проживання в сільській місцевості як основи припливу працездатних верств; формування дієздатних сільських територіальних общин;
- забезпечення стабільно високих темпів розвитку галузей агропромислового комплексу;
- реалізація інноваційного розвитку галузей аграрного сектору економіки, суттєве збільшення частки наукоємних, ресурсозберігаючих виробництв.
- формування структури агропромислового комплексу області, здатної забезпечити ефективне використання трудових та природних ресурсів;
- вирішення екологічних проблем та завдань соціального розвитку області, зокрема потерпілих від чорнобильської катастрофи населених пунктів;
- оптимізація використання кадрового потенціалу області;
- залучення фінансових, енергетичних, матеріальних та інших ресурсів області для вирішення завдань розвитку агропромислового комплексу.

Аграрний сектор Житомирської області є важливою складовою економіки не лише області, але й України в цілому. В підтвердження цьому слід підкреслити, що область у 2008 році мала значну питому вагу у виробництві валової продукції сільського господарства країни, зокрема таких її видів як: зернові – 2,1%, цукрові буряки (фабричні) – 2,5, льон-довгунець – 41,0, картопля – 5,4, овочі – 2,6, м'ясо всіх видів (у живій масі) – 2,6, яйця – 3,2, молоко – 5,2%. В господарствах області на кінець року було зосереджено 5,0% національного поголів'я ВРХ, в тому числі 5,5% корови, 2,4 – свині та 1,3% – вівці та кози. Серед 25 регіонів України область за обсягами валової продукції сільського господарства у розрахунку на 100 га сільгоспугідь займає 15 місце, а серед Поліських – передостаннє, після Чернігівської області.

Станом на 1 січня 2009 року обсяг прямих іноземних інвестицій в область склав 181305,5 тис. дол. США, що на 7742 тис. дол. США більше в порівнянні з 2007 роком. В тому числі в сільське господарство, мисливство та лісове господарство Житомирщини це 7781,9 тис. дол. США (на 1831 тис. дол. США менше, ніж у 2007

році) або лише 4,3% до загального обсягу. Для порівняння – в промисловість за цей період було вкладено 151431,0 (на 9285,6 тис. дол. США більше, ніж у 2007 році) або 83,5% до загального обсягу.

Значущості сільському господарству, як галузі народного господарства в області, додає кількість зайнятих в аграрному виробництві. Так, у 2008 році середньорічна кількість найманих працівників у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві складала 32,5 тис., що становило 5,7% працездатного населення області. Крім того, майже кожен третій зайнятий селянин працює в особистому селянському господарстві. Тому можна констатувати факт того, що сільське господарство виступає істотним джерелом доходів, зокрема в сільській місцевості області.

Якщо проаналізувати динаміку споживання основних продуктів харчування населенням Житомирської області, то в останні роки спостерігаємо картину поступового збільшення споживання населенням області м'яса та м'ясопродуктів (у 2007 році цей показник становив 72,9% мінімальних та 47,4% раціональних норм споживання); плодів, ягід та винограду (45,6% та 34,4%, відповідно), (табл. 9).

9. Споживання основних продуктів харчування населенням України та Житомирської області

(на одну особу за рік, кг)

Найменування		Мінімальні норми ¹	Раціональні норми ²	Роки						
				1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007
М'ясо та м'ясопродукти	Україна	52	80	68,0	38,9	32,8	38,5	39,1	42,0	46,0
	Житомирська область			65,8	41,1	36,2	33,6	33,1	35,8	37,9
Молоко та молочні продукти	Україна	341	380	373,0	243,6	199,1	226,0	225,6	235,0	225,0
	Житомирська область			434,4	322,8	260,3	281,2	283,9	287,9	265,7
Яйця (штук)	Україна	231	290	272,0	171,0	166,0	220,0	238,0	251,0	252
	Житомирська область			259,0	179,0	187,0	236,0	251,0	261,0	271,0
Хліб та хлібопродукти	Україна	94	101	141,0	128,4	124,9	125,6	123,5	120,0	116,0
	Житомирська область			105,6	103,4	102,1	122,0	118,9	118,8	114,6
Картопля	Україна	96	124	131,0	123,8	135,4	141,4	135,6	134,0	130,0
	Житомирська область			149,9	163,0	176,0	198,7	180,8	176,0	173,4
Овочі та баштани	Україна	105	161	103,0	96,7	101,7	115,4	120,2	127,0	118,0
	Житомирська область			106,0	103,0	102,0	119,9	115,2	121,2	107,8
Плоди, ягоди та виноград	Україна	68	90	47,0	33,4	29,3	33,9	37,1	35,0	42,0
	Житомирська область			29,1	26,0	20,5	24,5	26,5	27,3	31,0
Риба та рибні продукти	Україна	12	20	18,0	3,6	8,4	12,3	14,4	14,1	15,3
	Житомирська область			19,8	3,2	8,6	13,4	14,1	14,1	15,5
Цукор	Україна	32	38	50,0	31,6	36,8	38,4	38,1	40,0	40,0
	Житомирська область			52,7	34,3	37,8	41,1	37,1	39,6	37,2
Олія	Україна	8	13	12,0	8,2	9,4	13,0	13,5	13,6	14,3
	Житомирська область			8,4	5,7	7,8	12,3	13,0	13,1	14,5

¹ Затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. №656 „Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення”.

² За термінологією МОЗ України „Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005-2015 роки”.

Вище мінімальних норм знаходиться споживання риби і рибних продуктів, цукру, яєць та овочів, тоді як споживання хліба, картоплі та олії є вищим навіть раціональних норм (на 13,5%, 39,8 та 11,5%, відповідно). Харчування населення області залишається бідним на білкову їжу, переважає їжа багата вуглеводами, що негативно впливає на фізичний стан та самопочуття.

Докорінне поліпшення продовольчого забезпечення населення регіону високоякісними та дешевими продуктами харчування власного виробництва буде здійснюватись за рахунок інтенсифікації та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва у регіоні.

На сьогоднішній день повинна активно запроваджуватись політика зростання привабливості сільського господарства та забезпечення комплексного багатofункціонального розвитку сільських територій. Саме соціально-демографічний занепад сіл став основною причиною згортання сільськогосподарського виробництва, що призвело до погіршення матеріального добробуту, умов праці і відпочинку сільського населення. Спад сільськогосподарського виробництва відчутно вплинув на зниження реальних доходів сільських жителів, внаслідок чого платоспроможний попит останніх на послуги критично знизився.

Перш за все необхідно звернути увагу на підвищення зайнятості сільського населення, зростання мотивації праці до розвитку підприємництва у сільській місцевості, як основної умови поліпшення рівня життя; формування соціальної інфраструктури як сукупності структурних елементів сільських поселень для забезпечення сільським жителям належних умов праці та проживання; запровадження ефективною молодіжної політики на селі; запобігання занепаду сільських населених пунктів; зростання кількості лікарів та медичних закладів; удосконалення організаційно-економічного механізму реорганізації об'єктів соціальної сфери та розширення можливостей сільських громад у розв'язанні проблем їх розвитку.

Традиційно прийнято вважати, що стримування розвитку на селі розгалуженої сфери прикладання праці відбувається передусім через відсутність достатніх фінансових ресурсів для створення того чи іншого виробництва на якійсь конкретній території. Певною мірою можна погодитись з таким висновком. Однак при такому підході зовсім не враховуються інші чинники, передусім такі як платоспроможний попит в тому чи іншому регіоні і, як наслідок, активність того чи іншого сегменту продовольчого ринку, які на сьогодні є визначальними при прийнятті рішення щодо доцільності створення на території того чи іншого виробничого або торговельного об'єкта.

Розглядаючи питання взаємозалежності таких явищ одного ланцюга як *"платоспроможний попит - ємність товарного ринку - рівень ділової активності населення - сфера прикладання праці - рівень та структура зайнятості населення"*, можна сказати, що фактично за такою схемою розвивались економіки більшості країн колишнього соціалістичного табору в Східній Європі. У Польщі, наприклад, на сьогодні другим чинником після такого як *"зручне місце положення і транспортне сполучення"*, що зумовлюють розміщення компаній з іноземними інвестиціями, виступає *"масштабний споживчий ринок"*. Відповідним чином серед факторів, що перешкоджають інвестуванню, виділяються такі: недорозвиненість ринкової інфраструктури, малий місцевий ринок та низька купівельна спроможність громадян. Саме на цих блоках має бути зосереджена головна увага при опрацюванні політики зайнято-

сті населення, в тому числі й в першу чергу сільського, на коротко- та довгострокову перспективу.

У зв'язку із цим, вихідні положення сучасної політики зайнятості сільського населення мають базуватись, передусім, на оцінці поточних та перспективних зрушень на продовольчому ринку країни, який виступає головним барометром ділової активності у сфері виробництва та збуту сільськогосподарської продукції. Лише отримавши відповіді на такі питання як – що собою представляє на сьогодні продовольчий ринок, за рахунок яких джерел він формується та наскільки він активний з точки зору реалізації потенціалу того чи іншого його сегменту під впливом зрушень у платоспроможному попиті? – можна визначити потенційні можливості аграрного сектора щодо параметрів акумулювання в ньому та в обслуговуючих його галузях сільських жителів, а також опрацювати ефективні напрями спрямування обмежених фінансових ресурсів на потреби регулювання конкретних сегментів сільського ринку праці. В протилежному випадку будь-яке рішення щодо інвестування тієї чи іншої сфери діяльності, або ж тієї чи іншої господарської структури виявиться завчасно приреченим на програш. Матимемо, зрештою, ситуацію, яка загалом є типовою для малого бізнесу в Україні – “35% новостворених підприємств щорічно банкрутують, 60% – ледь виживають і тільки 5% розвиваються успішно, але переважно в “тіні””.

1.3. ОБЛАШТУВАННЯ ОБ'ЄКТАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

При забезпеченні процесу життєдіяльності сільського населення важливу роль відіграє соціальна інфраструктура, завданням якої є надання комплексу послуг по різносторонньому обслуговуванню людей, створенню умов для відтворення сил в неробочий час, культурного розвитку селян, які історично є носіями етнічної культури. Економічна криза як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні створила несприятливі умови для розвитку об'єктів соціальної інфраструктури села, що зумовило процеси їх руйнації та закриття. За останні чотири роки значно скоротилася кількість загальноосвітніх закладів, клубів, бібліотек, кіноустановок (взагалі перестали функціонувати) (табл. 10).

10. Соціальна інфраструктура у сільській місцевості, одиниць

Соціальні заклади	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2007 р. до 2006 р., ±
Дошкільні навчальні заклади	538	346	276	385	396	410	14
Загальноосвітні заклади	794	785	764	719	707	691	-16
Клубні заклади	1354	1283	1168	1049	1034	1019	-15
Масові та універсальні бібліотеки	1060	1012	918	831	818	810	-8
Кіноустановки	1267	957	243	9	6	0	-6

Крім того, низькою є забезпеченість сіл об'єктами соціальної інфраструктури і, як наслідок, різке скорочення соціального обслуговування сільських жителів (табл. 11).

Окрім кількісного скорочення відбувається ще й їх моральна зношеність. Всі ці проблеми потребують термінового вирішення, оскільки така ситуація суперечить динамічному розвитку суспільства та знижує освітній рівень сільського населення, що призводить до все глибшого розриву в рівнях життя між містом і селом.

11. Забезпеченість сільської поселенської мережі об'єктами соціальної інфраструктури, %

Соціальні заклади	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2007 р. до 2006 р., ±
Дошкільні навчальні заклади	36,0	21,4	17,0	23,7	24,4	25,3	+0,9
Загальноосвітні заклади	93,0	49,0	47,2	44,3	43,6	42,6	-1,0
Клубні заклади	91,0	79,5	72,1	64,6	63,8	62,9	-0,9
Масові та універсальні бібліотеки	71,0	63,0	57,0	51,2	50,5	50,0	0,0
Кіноустановки	85,0	59,3	15,0	0,6	0,4	-	-0,4

Однією з головних проблем на селі завжди було забезпечення нормальних житлових умов для людини. Селяни створюють житлові умови своєю працею на основі власних фінансових можливостей. Сільський житловий фонд (сукупність житлових приміщень, включаючи житлові будинки та спеціалізовані будинки) Житомирської області в 2008 році становив 16618 тис. м² та у середньому на одного сільського жителя припадало 27,3 м². У приватній власності знаходиться близько 98% загального сільського житлового фонду. Але на сьогоднішній день загальна житлова площа у сільській місцевості, яка обладнана водопроводом, складає всього 6,2% (у міських поселеннях 62,4%), гарячим водопостачанням – 1,7 (45,9), ваннами – 4,8 (57,3), каналізацією 5,6% (61,7%).

Рівень забезпеченості сільської місцевості закладами соціальної інфраструктури по більшості позицій не відповідає соціальним нормативам. Постійне зростання цін на соціальні послуги негативно позначається на життєвому рівні сільського населення. Хоча споживання платних послуг зростає, значним стримуючим фактором його стрімкого росту є зниження реальних доходів селян. Подальший розвиток обслуговуючих підприємств має базуватися на основі приватної власності, що дасть поштовх до ефективного функціонування у сільській місцевості ринку соціальних послуг.

На даному етапі соціальна сфера повинна фінансуватись об'єднаними зусиллями держбюджетів, місцевих бюджетів, фізичних та юридичних осіб з використанням цільового фонду соціального розвитку села, який має бути створений на території кожної сільської ради (рис. 4).

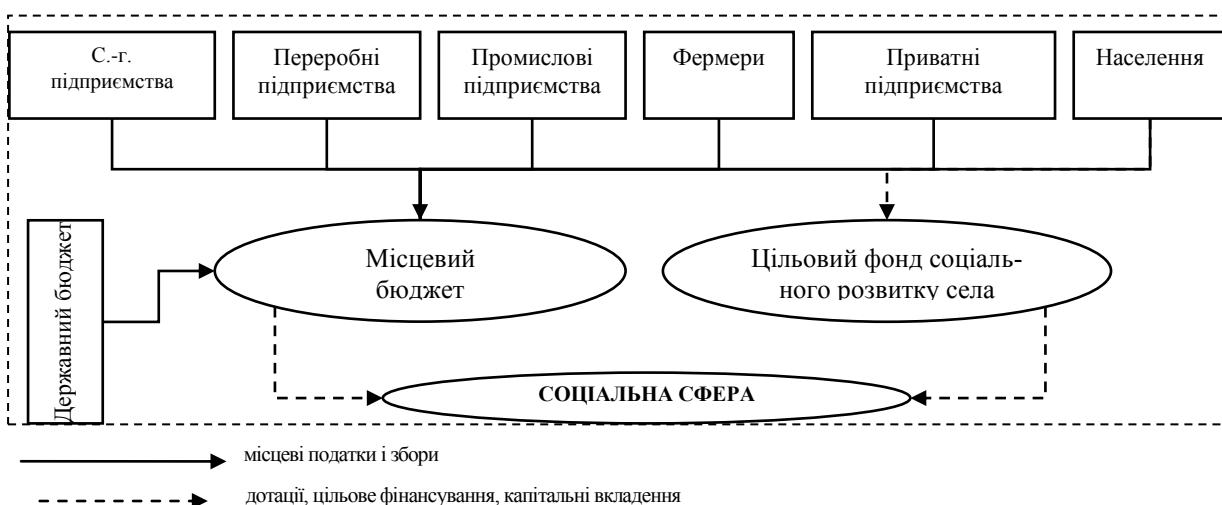

Рис. 4. Схема фінансування соціальної сфери села з використанням цільового фонду соціального розвитку села

Суб'єктам господарювання на селі, які мають на своєму балансі об'єкти соціальної інфраструктури, необхідно надавати пільги щодо оподаткування. Це ефективніший метод фінансування з боку держави, ніж бюджетне відшкодування відповідних витрат суб'єктів господарювання, оскільки ці кошти повертаються, як правило, наступного року, що в умовах інфляції не відповідає затраченим коштам. До того ж таке відшкодування здійснюється частково не реальними коштами, а у формі взаємозаліків, що також негативно впливає на господарську діяльність підприємств.

В умовах організаційної трансформації сільськогосподарських підприємств доцільність передачі об'єктів соціальної інфраструктури села на баланс місцевих рад повинна визначатись новими господарськими формуваннями, які мають бажання і змогу їх утримувати. Доцільно буде заохочувати сільськогосподарські підприємства до якомога ширшої соціальної діяльності, адже блага і послуги соціального характеру, які надають сільськогосподарські підприємства, слід розглядати як додаткову гарантію соціально-культурного забезпечення, яка залишатиметься до того часу, доки державне обслуговування не досягне необхідного рівня.

Поряд з традиційними, перспективним є запровадження нових форм організації сфери послуг на селі, а саме – сільського зеленого туризму, які вигідні як для користувачів, так і для виробників цих послуг. Це сприятиме збільшенню податкових надходжень в бюджет за рахунок місцевих податків і зборів, здешевленню послуг і підвищенню їх якості, забезпечить зайнятість сільських жителів, а також дозволить ефективно і за цільовим призначенням використовувати землі природоохоронного, рекреаційного та історико-культурного призначення і разом з тим підтримувати їх в належному стані без значних дотацій з боку держави.

РЕФОРМУВАННЯ ТА СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

2.1. ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ

В області затверджено "Комплексну довгострокову програму розвитку земельних відносин та охорони земель в Житомирській області на 2007-2015 роки", одним із завдань якої є розмежування земель державної й комунальної власності та встановлення й уточнення меж населених пунктів. Програмою також передбачено завершення робіт із видачі державних актів на землю, грошової оцінки землі, інших заходів.

Станом на 19 січня 2009 року в області набули право на земельну частку (пай) 311031 громадян, в тому числі 302046 громадян (97,8%) отримали сертифікати на право на земельну частку (пай).

Кількість громадян, які набули право на земельну частку (пай), але не отримали сертифікати на право на земельну частку (пай) по області складає 7699 осіб (2,5%). Не отримали сертифікати з причин: померли, знаходяться в будинках пристарілих, в місцях позбавлення волі, неблагополучні сім'ї за межею бідності, виїхали за межі району та області.

Оформлено 266454 державних актів на право власності на земельні ділянки, що становить 88,2%, з них видано – 258096 (85,4%) громадянам. Крім того, по області з різних причин залишаються 33319 (11,0%) невитребуваними (нерозподіленими) земельних часток (паїв).

Площа земель населених пунктів в Житомирській області становить 308,6 тис. га, станом на 1 січня 2008 року проінвентаризовано 175,3 тис. га земель населених пунктів, що складає 56,8 % від загальної площі (у 2007 році було проінвентаризовано 6,9 тис. га). Площа земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів становить 1170,2 тис. га, проінвентаризовано 951,7 тис. га земель, що складає 81,3% від загальної площі. У 2007 році проінвентаризовано 229,5 тис. га.

У сільськогосподарському виробництві країн світу широко застосовується оренда землі. На сучасному етапі оренда дозволяє оптимізувати розміри землекористування новостворених аграрних формувань, матеріально підтримати за рахунок орендної плати сільське населення, наповнювати доходну частину місцевих бюджетів шляхом передачі в оренду земель державної і комунальної власності.

Важливою характеристикою орендних земельних відносин є їх соціально-економічна спрямованість. У результаті демонополізації земель сільське населення забезпечено земельними ділянками. Селяни та місцеві бюджети отримали нове джерело доходів у вигляді орендної плати. Нині її розмір в області становить 228 грн. за пай або 63,3 грн. за 1 га. Законодавчо встановлений її мінімальний розмір на рівні 3,0% від нормативно-грошової оцінки земель нині відповідає об'єктивному стану справ у сільському господарстві.

В цілому по області станом на 25 лютого 2009 року власниками земельних часток (паїв) укладено 156779 договорів оренди з орендарями приватних сільськогосподарських агроформувань на загальну площу 462,6 тис.га, що становить 47% від розпайованих сільськогосподарських угідь. Укладено договори оренди за строками їх дій на 1-3 роки – 44496 (28,4%), 4-5 – 60421 (38,5%), 6-10 – 36129 (23,1%), більше

10 років – 15733 (10,0%) договорів. Орендна плата за оренду земельних часток (паїв) на 2008 рік складала 73292,9 тис. грн. Розрахунок за оренду земельних часток (паїв) проведених на суму 68975,0 тис. грн., що складає 94,1%. За 2007 рік за оренду земельних часток (паїв) проведено розрахунок орендарів з орендодавцями на суму 46511,8 тис. грн., що становить 97,1% від загальної суми виплат.

Середній розмір сплаченої орендної плати за земельну частку (пай) у 2008 році склав 158 грн., у 2007 році – 117 грн. Нарахування згідно договорів оренди земельних часток (паїв) були проведені у грошовій (17,2%), натуральній (78,7%) та відробітковій (4,1%) формах.

У структурі доходів селян орендна плата поки що займає незначну частину. Створення нових агроформувань, господарювання яких базується на основі оренди, сприяло підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. Так, зменшилась кількість збиткових підприємств, підвищився рівень їх рентабельності. Орендний механізм дозволяє формувати оптимальні розміри землекористування, сприяє розвитку підприємницької діяльності у сільському господарстві.

Відмічаючи позитивне значення оренди як способу господарювання, потрібно звернути увагу на недостатній рівень розробки окремих положень орендного законодавства, що стає на заваді її ефективного розвитку. Залишаються невирішеними питання щодо законодавчого врегулювання розвитку земельних відносин у напрямі: відтворення родючості ґрунтів, вилучення з активного обороту малопродуктивних і деградованих сільськогосподарських угідь, налагодження дійового державного контролю за ефективним використанням земель, розвитку іпотечного кредитування. Сьогодні серйозною проблемою стало виснаження орендованої землі внаслідок використання тільки високоінтенсивних технічних культур, часто без дотримання сівозмін та без відповідного підживлення. Тому необхідно встановити дієвий контроль, забезпечити економічну відповідальність орендарів.

Для подальшого розвитку орендних земельних відносин в області основна увага буде зосереджена на:

- формуванні конкурентного середовища серед потенційних орендарів землі;
- всебічному захисті й гарантуванні прав селян-орендодавців, зокрема, застосуванні дійових механізмів відповідальності за недотримання сторонами умов орендних угод;
- підвищенні орендної плати за землю, а також екологізації використання орендованих земель, що передбачає реалізацію стимулюючих і регламентаційних заходів;
- запровадженні екологічного моніторингу та контролю, спрямованих на використання орендарями екологобезпечних агротехнологій і належне відтворення родючості ґрунтів;
- захист прав орендодавців. Для цього буде підвищуватись рівень їх інформованості, активізуватись робота центрів юридичної допомоги та консалтингових служб, створюватись спілки власників земельних паїв як суб'єкта ринку права оренди землі, сприяння налагодженню громадського контролю за ефективним використанням їхньої власності через тісну співпрацю між власниками, органами місцевого самоврядування й орендарями.

Оренда землі може стати запорукою сталого розвитку сільського господарства, потужним важелем залучення в аграрний сектор інвестицій.

Необхідно сформувати цивілізований ринок землі, але це не означає, що нею потрібно якомога більше торгувати. Земля повинна бути залучена в ринок, приносити доход, слугувати заставою, гарантією виконання зобов'язань тощо.

2.2. РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИХ СТРУКТУР

В аграрному секторі економіки області внаслідок реформування відбулися радикальні структурні зміни. На сьогодні сформовано принципово нові засади організації сільськогосподарського виробництва та аграрного бізнесу, завершено приватизацію колективних сільськогосподарських підприємств, проведено паювання землі та майна, продовжує здійснюватись видача державних актів на право власності на земельну ділянку.

Станом на 01. 04. 2008 року в аграрному виробництві регіону функціонувало 538 сільськогосподарських підприємств з різними організаційно-правовими формами господарювання (в тому числі ПП – 193; ТОВ, СТОВ – 225; ВАТ, ЗАТ – 13; СВК – 31; ФГ правонаступники – 28; державні підприємства – 8, інші – 40) та 789 фермерських господарств. Більшість членів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств передали свої земельні та майнові паї в оренду новоствореним приватним сільськогосподарським підприємствам. Значна частина сільського населення веде господарську діяльність самостійно, в тому числі через розширення особистих селянських господарств за рахунок земельних часток (паїв) і майнових паїв. В процесі аграрної реформи відбулися істотні зміни у землекористуванні різних категорій господарств області (табл. 12).

12. Площа сільськогосподарських угідь в області

Категорії господарств	1990 р.		2000 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Землі у користуванні с.-г. підприємств та громадян, всього	1616,8	100,0	1516,8	100,0	1375,8	100,0	1346,6	100,0	1330,4	100,0	1324,1	100,0
Землі с.-г. підприємств	1475,0	91,2	1199,9	79,1	672,9	48,9	626,9	46,6	557,6	41,9	563,2	42,5
Землі громадян	141,8	9,6	316,9	20,9	702,9	51,1	719,7	53,4	772,8	58,1	760,9	57,5

Частка сільськогосподарських підприємств у загальній площі сільськогосподарських угідь зменшилась з 91,2% у 1990 році до 42,5% у 2008 році, тоді як частка господарств населення зросла з 9,6% до 57,5%, відповідно.

Така ж закономірність спостерігається й у виробництві валової продукції сільськогосподарства області (табл. 13).

Отже, в останні роки саме ОСГ займають домінуюче положення як організаційно-господарська структура, яка відіграє й в подальшому буде відігравати суттєву роль у забезпеченні населення області продовольством.

В області й надалі розвиватимуться всі форми господарювання, удосконалення яких відбуватиметься шляхом створення реальних умов для переходу громадян із земельними та майновими паями до ефективнішого господаря. При цьому передбачається зберегти цілісність земельних та майнових комплексів сільськогосподарських підприємств.

13. Виробництво ВП сільського господарства в Житомирській області (у порівняльних цінах 2005 р.)

Показники	1990 р.		2002 р.		2007 р.	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
ВП - всього, усі категорії господарств	5798,4	100,0	2913,5	100,0	2983,4	100,0
у т.ч.						
сільськогосподарські підприємства - всього	3439,0	59,3	843,5	29,0	741,1	24,8
<i>З них:</i>						
- сільськогосподарські підприємства	3439,0	59,3	770	26,5	675,9	22,6
- фермерські господарства	-	-	73,5	2,5	65,2	2,2
- особисті господарства населення	2359,4	40,7	2070,0	71,0	2242,3	75,2
у т.ч. ВП рослинництва:						
усі категорії господарств	2603,6	44,9	1418,9	48,7	1595,3	53,5
у т.ч. с.-г. підприємства - всього	1733,8	29,9	417,0	14,3	450,6	15,1
<i>З них:</i>						
- сільськогосподарські підприємства	1733,8	29,9	369,0	12,7	411,8	13,8
- фермерські господарства	-	-	48,0	1,6	38,8	1,3
- особисті господарства населення	869,8	15,0	1001,9	34,4	1144,7	38,4
у т.ч. ВП тваринництва:						
усі категорії господарств	3194,8	55,1	1494,6	51,3	1388,1	46,5
у т.ч. с.-г. підприємства - всього	1705,2	29,4	426,5	14,7	290,5	9,7
<i>З них:</i>						
- сільськогосподарські підприємства	1705,2	29,4	401	13,8	264,1	8,8
- фермерські господарства	-	-	25,5	0,9	26,4	0,9
- особисті господарства населення	1489,6	25,7	1068,1	36,6	1097,6	36,8

Тому головна увага буде спрямована на:

- вибір найбільш ефективних форм господарської діяльності для конкретного району;
- вдосконалення внутрішніх аспектів організаційно-правових форм господарювання;
- встановлення шляхів реорганізації соціальної сфери та соціальної інфраструктури села, що дозволить підвищити ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в процесі ринкових перетворень.

Підвищення ефективності господарювання фермерських господарств буде забезпечуватись завдяки зростанню чисельності великих товарних господарств, зокрема розвитку їх кооперування та посилення фінансової допомоги з боку держави. На базі племінних, елітно-насінницьких господарств, окремих переробних підприємств, наукових установ аграрного профілю та за участю комерційних і банківських структур будуть створюватись агропромислові та науково-виробничі об'єднання, що дозволить найбільш ефективно використати їхній виробничий, науковий і фінансовий потенціал.

2.2.1. Розвиток сільськогосподарських підприємств

Перший крок до більш досконалої організації сільського господарства повинен включати відродження господаря на українській землі шляхом приватизації та реформування і створення, на цій основі, рівних юридичних прав та економічних можливостей для розвитку і здорової конкуренції усіх доцільних форм господарювання. Проблема виробничих відносин, в основі яких знаходяться відносини власності, стоїть перед людством протягом всього періоду існування. Ще філософи першого століття до нашої ери були переконані і науково довели доцільність приватної форми власності та її позитивний вплив на результати діяльності.

Важливу роль при реформуванні відіграє вибір форм господарювання. Вибір повинен базуватись з врахуванням всіх аспектів діяльності конкретного підприємства з тим, щоб вибрана форма забезпечувала максимальний економічний ефект, в залежності від інтересів різних груп і окремих членів сільгосппідприємств, психологічної готовності до змін і нововведень в практику господарювання. При виборі виду товариства чи типу (моделі) підприємства прагнути не допустити втрати селянами земельних і, по можливості, майнових паїв. Пріоритетними формами підприємницької діяльності, що можуть функціонувати в процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств області, стали: господарські товариства, приватні підприємства, виробничі кооперативи, фермерські господарства (табл. 14).

14. Динаміка новостворених сільськогосподарських підприємств області

Показники	2005		2006		2007		2008	
	всього	%	всього	%	всього	%	всього	%
Всього підприємств	1389	100,0	1374	100,0	1376	100,0	1428	100,0
Господарські товариства	347	25,0	314	22,8	291	21,2	291	20,4
Приватні підприємства	249	17,9	227	16,5	220	16,0	232	16,2
Виробничі кооперативи	57	4,1	44	3,2	40	2,9	39	2,7
Фермерські господарства	671	48,3	729	53,1	768	55,8	804	56,3
Державні підприємства	8	0,6	7	0,5	7	0,5	8	0,6
Підприємства інших форм господарювання	57	4,1	53	3,9	50	3,6	54	3,8

Проте ефективність застосування конкретних форм господарювання багато в чому залежить від регіональних аспектів. Серед всіх організаційних форм господарювання найбільш ефективними на території області виявились недержавні сільськогосподарські підприємства. Найбільша частка підприємств, які отримали прибуток, належить приватним підприємствам, господарським товариствам та виробничим кооперативам (табл. 15). Збитковими на сьогоднішній день залишаються державні сільськогосподарські підприємства.

15. Ефективність виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах різних форм господарювання області у 2008 році

(тис. грн.)

Сільськогосподарські підприємства	Сільськогосподарські підприємства	У тому числі					
		недержавні	з них				державні
			господарські товариства	приватні	виробничі кооперативи	інші	
Продукція сільського господарства та послуги							
Повна собівартість	769711,7	751619,2	369370,2	330346,9	30845,4	21056,7	18092,5
Дохід (виручка) від реалізації	759072,9	742794,0	\$327760,4	365308,1	28535,7	21189,8	16278,9
Рівень рентабельності (збитковості), %	-1,4	-1,2	-11,3	10,6	-7,5	0,6	-10,0
Продукція рослинництва							
Повна собівартість	415433,2	409236,7	236373,1	158459,3	8787,3	5617,0	6196,5
Дохід (виручка) від реалізації	442705,7	435788,8	216267,1	201300,9	9565,0	8655,8	6916,9
Рівень рентабельності (збитковості), %	6,6	6,5	-8,5	27,0	8,9	54,1	11,6
Продукція тваринництва							
Повна собівартість	326546,7	315670,1	118565,9	161610,8	20964,9	14528,5	10876,6
Дохід (виручка) від реалізації	286707,7	278394,3	95585,1	153232,8	17899,5	11676,9	8313,4
Рівень рентабельності (збитковості), %	-12,2	-11,8	-19,4	-5,2	-14,6	-19,6	-23,6
Послуги в сільському господарстві							
Повна собівартість	27731,8	26712,4	14431,2	10276,8	1093,2	911,2	1019,4
Дохід (виручка) від реалізації	29659,5	28610,9	15908,2	10774,4	1071,2	857,1	1048,6
Рівень рентабельності (збитковості), %	7,0	7,1	10,2	4,8	-2,0	-5,9	2,9
Частка підприємств, які отримали від реалізації продукції сільського господарства та послуг, %:							
- прибуток	27,8	28,3	23,7	36,2	16,7	18,8	-
- збиток	72,2	71,7	76,3	63,8	83,3	81,2	100,0

2.2.2. Розвиток особистих селянських господарств

В процесі здійснення аграрної реформи спостерігається суттєве зміщення виробництва сільськогосподарської продукції в сектор господарств населення. Вони традиційно займають домінуючу роль у виробництві сільськогосподарської продукції та забезпеченні життєдіяльності населення, що є особливо відчутним на фоні загального кризового стану сільськогосподарських підприємств. Відбувається зміна економічної природи частини особистих селянських господарств, які поступово посилюють свою орієнтацію на отримання прибутку від комерційної діяльності.

В господарствах населення області, що включають особисті селянські господарства, присадибні ділянки, колективні та індивідуальні сади і городи, зосереджена основна частка продукції рослинництва (майже 72% у 2007 р.) і понад 79% продукції тваринництва (79,1% у 2007 р.), (табл. 16).

16. Частка господарств населення у виробництві окремих видів продукції рослинництва та тваринництва в області

Види агропродукції	1990	2003	2004	2005	2006	2007	2007 р. до 2003 р., ±
Продукція с.-г.	40,7	78,2	76,8	76,8	74,8	75,2	-3,0
Продукція рослинництва	33,4	79,4	75,1	75,6	70,6	71,8	-7,6
Зернові та зернобобові культури	4,2	21,7	21,6	20,8	21,5	18,3	-3,4
Цукрові буряки	-	36,0	42,1	39,3	22,5	22,5	-13,5
Картопля	54,2	97,9	98,1	98,3	97,7	96,1	-1,8
Овочі	34,3	95,9	96,7	97,2	96,3	97,1	+1,2
Соняшник	-	2,1	3,0	1,0	2,8	1,0	-1,1
Плоди та ягоди	77,1	90,0	96,4	93,7	97,3	96,6	+6,6
Продукція тваринництва	46,6	77,0	78,7	78,0	79,3	79,1	+2,1
М'ясо (у забійній вазі)	33,4	67,4	73,6	74,7	74,9	70,7	+3,3
Молоко	38,3	80,9	81,3	81,0	82,5	83,6	+2,7
Яйця	71,9	62,5	65,5	66,5	73,2	73,3	+10,8
Вовна	4,2	73,9	70,8	73,9	70,8	84,2	+10,3

Така тенденція спостерігається впродовж останніх п'яти років, але, зважаючи на світовий досвід, можна стверджувати, що через дрібні розміри особисті селянські господарства не можуть бути перспективою розвитку аграрного сектору на майбутнє.

У багатокладній економіці господарства різних категорій мають свою нішу. Склалося досить чітке галузеве розмежування виробничої діяльності між ними. Так, у виробництві зерна та цукрових буряків, абсолютно переважають сільськогосподарські підприємства – 81,7% й 77,5%. Для цього є об'єктивні умови. Названі галузі найбільш механізовані, вони вимагають певної масштабності. Займатися ними на відносно невеликих присадибних і тим більше на крихітних садово-городніх ділянках немає сенсу. Тим більше, що робочих рук у селянській сім'ї явно не вистачає, щоб займатися у необхідному обсязі інтенсивними галузями, які вимагають багато людської праці. Треба також враховувати, що по названих продуктах вища рентабельність, менше проблем з їх реалізацією саме у сільськогосподарських підприємствах.

Цілком інша розкладка по категоріях господарств тих галузей, які дають більше продукції з одиниці земельної площі, але вимагають багато ручної праці. Сюди

відносяться перш за все картоплярство і овочівництво. Упродовж останніх п'яти років переважна частина картоплі (96,1-98,3%), овочів (95,9-97,2%), плодів і ягід (90,0-97,3%) вироблялася в господарствах населення. Господарства населення у 2007 році забезпечили 18,3% від загальних обсягів виробництва зернових та зернобобових культур і 22,5% загальних обсягів виробництва цукрових буряків, але ці показники значно знизились у порівнянні з 2003 роком – на 3,4 п.п. і 13,5 п.п., відповідно.

Урожайність основних сільськогосподарських культур в господарствах населення в порівнянні з урожайністю в сільськогосподарських господарствах в останній рік значно знизилась (виключення становлять овочі): зернових та зернобобових – на 3 ц/га; цукрових буряків – на 27,8 ц/га; картоплі – на 43,5 ц/га (табл. 17).

17. Динаміка валового збору та урожайності сільськогосподарських культур у господарствах населення області

Показники	1980	1990	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2007 р. до 2006 р., +/-
Валовий збір, тис. тонн									
Зернові та зернобобові	48,8	57,2	137,3	103,8	177,8	156,0	156,2	135,4	-20,8
Цукрові буряки	-	-	19,2	188,5	297,6	233,9	204,2	150,2	-54,0
Картопля	209,9	553,2	1034,4	1110,6	1169,1	1092,1	968,5	998,9	30,4
Овочі	71,9	51,3	180,4	196,9	200,4	197,4	210,6	184,5	-26,1
Частка господарств населення, %									
Зернові та зернобобові	6,0	4,2	19,0	21,7	21,6	20,8	21,5	18,3	x
Цукрові буряки	-	-	4,9	36,0	42,1	39,3	22,5	22,5	x
Картопля	51,4	54,2	97,2	97,9	98,1	98,3	97,7	96,1	x
Овочі	48,5	34,3	92,8	96,0	96,7	97,2	96,3	97,1	x
Урожайність, ц/га									
Зернові та зернобобові	17,4	26,3	23,8	16,5	23,9	21,8	23,3	20,7	-2,6
Цукрові буряки	-	-	263,3	277,0	288,4	300,6	303,4	287,6	-15,8
Картопля	36,0	116,3	130,6	165,5	185,9	181,0	168,9	176,1	7,2
Овочі	127,0	131,5	145,8	209,7	214,0	212,9	233,2	203,7	-29,5
Різниця між урожайністю в господарствах населення та с.-г. підприємствах, ц/га									
Зернові та зернобобові	2,3	-0,6	5,8	0,7	2,8	1,6	2,7	-3,0	x
Цукрові буряки	-	-	50,9	49,8	70,4	69,4	18,6	-27,8	x
Картопля	-10,7	12,7	35,2	34,2	42,3	31,3	-3,6	-43,5	x
Овочі	1,1	-29,7	43,1	93,2	59,1	33,2	67,5	5,0	x

В структурі виробництва продукції тваринництва основна її частка зосереджена саме в господарствах населення. У 2007 р. господарства населення виробили 70,7% м'яса, 83,6 молока, 73,3 яєць та 84,2% вовни.

Проте, в останні роки в роботі ОСГ спостерігається низка проблем, без розв'язання яких не можна сподіватись на зростання обсягів продукції та підвищення ефективності виробництва в цих господарствах. В господарствах населення скорочується поголів'я худоби та птиці та, як результат, скорочується виробництво м'яса та молока (табл. 18).

*18. поголів'я худоби і птиці, виробництво продукції тваринництва
в особистих селянських господарствах області*

№ з/п	Показник	Роки				
		1995	2000	2005	2006	2007
1.	Поголів'я худоби та птиці, тис. гол.:					
	- ВРХ	205,5	203,7	178,5	178,0	166,1
	у т.ч. корів	151,8	166,8	145,8	136,6	128,0
	- свиней	230,8	226,6	171,0	173,4	146,5
	- овець та кіз	12,5	24,2	21,5	20,8	19,9
	- птиці всіх видів	4537,4	3912,6	4229,1	4732,3	4601,1
2.	Виробництво м'яса всіх видів (у заб. масі) тис. т	53,1	41,8	33,7	36,5	32,4
	в т.ч.					
	- яловичини і телятини	5,8	16,1	10,0	16,2	13,9
	- свинини	30,2	17,7	19,4	15,2	14,3
	- баранини і козлятини	0,3	0,3	0,1	0,2	0,2
	- м'ясо птиці	15,2	6,7	3,2	4,1	3,0
3.	Молоко всіх видів, тис. т	431,0	470,3	593,0	600,7	535,1

Продуктивність корів за період 2003-2006 років мала тенденцію до зростання як для сільськогосподарських підприємств, так і для господарств населення області (табл. 19). Так, у сільськогосподарських підприємствах вона зросла на 799 кг, в господарствах населення – на 822 кг. Середній річний надій молока від однієї корови у 2006 році в ОСГ був майже у 2 рази вищим в порівнянні з надоями в сільськогосподарських підприємствах.

Слід відзначити, що в 2007 році порівняно з 2006 роком середній надій молока від корови в сільськогосподарських підприємствах скоротився на 3,6%, тоді як в господарствах населення – на 4,9%.

19. Середній річний надій молока від однієї корови за категоріями господарств, кг

Категорії господарств	1990	2003	2004	2005	2006	2007	2007 р. у % до 2003 р.
Сільськогосподарські підприємства	2776	1491	1910	2205	2290	2207	148,0
Господарства населення	2682	3266	3584	3830	4088	3887	119,0

Аналогічну картину спостерігаємо і по продуктивності тварин (табл. 20).

20. Середня маса голови, яка продана переробній промисловості, кг

Показники	1990	2003	2004	2005	2006	2007	2007 р. до 2005 р., ±
<i>Всі категорії господарств</i>							
Середня вага голови ВРХ	375	339	344	365	378	377	+12
Середня вага голови свиней	129	109	107	105	120	120	+5
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>							
Середня вага голови ВРХ	376	312	320	340	358	352	+12
Середня вага голови свиней	129	102	104	101	113	117	+16
<i>Господарства населення</i>							
Середня вага голови ВРХ	359	353	365	389	392	397	+8
Середня вага голови свиней	178	129	129	140	136	135	+15

Так, у 2007 році середня маса голови ВРХ, вирощеної в господарствах населення, на 45 кг перевищувала масу тварин, вирощених у сільськогосподарських підприємствах, свиней – на 18 кг. Якщо ж порівняти продуктивність тварин з 2005 роком, то у сільськогосподарських підприємствах збільшилась середня маса голови свиней на 16 кг, маса ВРХ – на 12 кг, а у господарствах населення на 8 кг та 5 кг, відповідно.

Соціальна ефективність господарств населення зумовлена наступними чинниками:

- в умовах кризи і скорочення виробництва в сільгосппідприємствах господарства населення підтримали продовольчу безпеку в країні;
- самозайнятість в ОСГ знімає гостроту проблеми безробіття у сільській місцевості;
- доходи від ОСГ стали основним джерелом доходів сільських сімей.

Незважаючи на вагому роль ОСГ у виробництві валової сільськогосподарської продукції і на значну частку самозайнятих в них, ринкова інфраструктура для ОСГ практично відсутня. Надзвичайно мало використовуються можливості розвитку малого і середнього підприємництва на селі, особливо у сфері не пов'язаній із сільськогосподарським виробництвом, поряд з цим у сільськогосподарському виробництві практично відсутня мотивація працездатного населення та умов для самостійного розв'язання проблем підвищення власного добробуту.

На основі створення сприятливих економічних умов для виробництва, заготівель і переробки сільськогосподарської продукції, придбання молодняку тварин і птиці, насіння, кормів, добрив, інших матеріалів будуть здійснюватись системні заходи щодо подальшого розвитку особистих селянських господарств, формування особистих господарств як товарного сектору виробництва.

Передбачається:

- збільшення товарного виробництва кормів сільськогосподарськими підприємствами для потреб господарств населення, зокрема в рахунок орендної плати за земельні і майнові паї і натуральної оплати праці;
- сприяння наданню кредитів сільському населенню для будівництва виробничих приміщень, придбання техніки та обладнання;
- запровадження споживчого довгострокового кредитування;
- удосконалення і розширення системи міських продовольчих ринків з сучасними облаштованими торгівельними місцями та надання селянам транспортних, складських послуг.

На машинобудівних підприємствах області необхідно розширювати виробництво знарядь для потреб особистих селянських господарств у необхідному асортименті за більш доступними цінами.

2.2.3. Розвиток фермерських господарств

Одним із пріоритетів ринкових перетворень на селі є розвиток фермерських господарств як поширеної та перспективної форми господарського підприємництва в АПК.

У 1991 році були створені перші 26 фермерських господарств, які отримали в користування 198 га сільськогосподарських угідь, що становило 7,6 га в розрахунку на одне господарство. На сьогоднішній день незаперечним є факт того, що ці господарства визнані й конкурують як рівноправна форма господарювання з іншими під-

приємствами. З кожним роком зростає кількість фермерських господарств, – у 2007 році в області їх нараховувалось 789, у володінні та користуванні яких знаходилося 65,2 тис. га сільськогосподарських угідь, в тому числі 53,8 тис. га ріллі, середній розмір одного фермерського господарства – 82,6 га (табл. 21).

21. Динаміка розвитку фермерських господарств області

№ з/п	Показник	Роки									
		1995	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1.	Кількість господарств, одиниць	310	360	501	596	638	645	641	686	746	789
2.	Площа с.-г. угідь, тис. га в т.ч. ріллі	5,9	8,1	39,0	58,6	66,6	62,2	62,1	65,7	64,4	65,2
		5,4	7,4	33,1	51,9	57,2	51,5	54,7	59,0	60,2	53,8
3.	Припадає на одне господарство: площі угідь, га в т.ч. ріллі, га	19,0	22,5	77,8	98,3	104,4	96,4	96,9	95,8	86,3	82,6
		17,4	20,6	66,1	87,1	89,6	79,8	85,3	86,0	80,7	68,2

Кадровий потенціал фермерських господарств формується за рахунок його членів та найманого персоналу, крім того на період сезонних робіт залучається додатковий персонал. В середньому в одному фермерському господарстві було зайнято п'ять працюючих. Фермерські господарства сприяють послабленню проблем сільського безробіття, забезпечуючи роботою членів своїх господарств та найманих працівників.

Переважає частина фермерських господарств спеціалізується на вирощуванні продукції рослинництва (табл. 22).

22. Площі, валові збори та урожайність основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах області

№ з/п	Показник	Роки									
		1995	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1.	Зібрана площа, тис. га:										
	- зернові та зернобобові	3,1	3,5	20,2	24,4	27,4	21,1	28,8	32,0	34,2	34,9
	- цукрові буряки	0,6	0,8	2,5	3,2	2,4	1,9	1,9	1,7	2,1	1,2
	- льон-довгунець	-	-	0,1	0,1	0,4	0,5	0,5	0,4	0,1	0,1
	- картопля	0,08	0,26	0,6	0,7	0,6	0,5	0,5	0,3	0,3	0,4
	- хміль	-	-	78,0	71,0	-	-	-	4,0	8,0	10,0
	- овочі	0,06	0,26	0,23	0,3	0,2	0,3	0,2	0,1	0,2	0,1
2.	Валовий збір, тис. т:										
	- зернові та зернобобові	4,8	5,7	48,6	49,5	61,1	34,6	54,7	51,0	49,4	48,5
	- цукрові буряки	15,4	17,7	56,2	60,7	46,7	42,1	40,7	36,7	52,3	33,4
	- льон-довгунець	-	-	0,03	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,02	0,02
	- картопля	0,54	1,4	11,5	5,6	6,4	6,7	5,4	3,5	3,8	7,8
	- хміль	-	-	11,0	12,0	-	-	-	3,0	6,0	12,0
	- овочі	0,5	2,9	3,8	2,9	2,9	3,9	3,2	2,3	3,3	1,8
3.	Урожайність, ц/га:										
	- зернові та зернобобові	15,5	16,3	24,1	20,3	22,3	16,4	19,0	15,9	14,4	13,9
	- цукрові буряки	256,7	221,3	225,0	189,7	194,6	221,6	214,2	216,0	249,0	278,3
	- льон-довгунець	-	-	4,5	9,2	3,2	2,9	5,1	4,5	2,1	4,0
	- картопля	67,5	53,8	192,0	80,0	106,7	134,0	108,0	117,0	126,7	195,0
	- хміль	-	-	1,4	1,6	-	-	-	8,6	3,9	5,2
	- овочі	83,3	111,5	165,2	97,0	145,0	130,0	160,0	230,0	165,0	180,0

Найбільший відсоток у структурі посівних площ у 2007 році припадав на площі під зерновими та зернобобовими культурами. У порівнянні з 1999 роком в фер-

мерських господарствах зросли валові збори основних культур: зерна – майже в 10 раз, цукрових буряків – 1,9, картоплі – у 5,6 разів.

Розвиток фермерських господарств, які займаються тваринництвом, стримується по причині високозатратності та відсутності коштів, а, відповідно, й збитковості більшості видів тваринницької продукції (табл. 23). Фермери області в останні роки надають перевагу вирощуванню птиці всіх видів (у 2007 році в порівнянні з 2005-2006 роками цей показник зріс у 34,7 рази), поголів'я ж ВРХ зменшилось майже у 5 разів. Якщо ж порівнювати показники з 1995 та 1999 роками, то можна констатувати факт значного покращення діяльності цих господарств за останні роки.

23. Поголів'я худоби і птиці та виробництво основних видів тваринницької продукції в фермерських господарствах області

№ з/п	Показник	Роки									
		1995	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1.	Поголів'я худоби та птиці, тис. гол.:										
	- ВРХ	0,4	0,9	18,2	17,5	18,7	14,6	12,9	13,3	13,0	2,7
	у т.ч.: - корів	0,2	0,3	5,9	5,9	6,6	5,3	4,6	4,5	4,3	4,6
	- свиней	0,6	0,7	12,5	5,9	6,2	2,4	1,5	4,8	7,6	7,5
	- овець та кіз	0,1	-	-	-	-	-	0,1	0,3	0,4	0,6
	- птиці всіх видів	2,7	2,2	0,5	1,0	0,4	0,1	0,1	2,2	2,1	76,3
2.	Виробництво основних видів продукції тваринництва:										
	- м'ясо усіх видів, тис. т	0,07	0,3	1,4	1,1	1,4	1,1	0,9	0,8	1,0	1,2
	- молоко, тис. т	0,5	0,6	10,9	11,5	12,4	9,1	9,5	10,8	9,6	9,6
	- яйця, тис. шт.	0,09	0,09	0,02	-	-	-	-	-	-	6,3

Найбільш стійкими в умовах аграрної кризи виявились ті господарства, які змогли ефективно пристосуватись до умов конкурентного середовища. Якщо порівняти діяльність фермерських господарств у 2003-2007 роках з 2000-2002 роками, то слід зазначити, що виробництво валової продукції в порівняльних цінах 2005 року в 2007 році перевищило показники 2003-2006 років, але не досягло рівня 2000-2002 років (табл. 24).

24. Показники діяльності селянських (фермерських) господарств області (в порівняльних цінах 2005 р.)

№ з/п	Показник	Роки									
		1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
1.	Валова продукція, млн. грн.	7,0	72,2	67,4	73,5	50,7	59,8	57,8	61,9	65,2	
	у т.ч.: - рослинництво	6,0	47,4	43,9	48,0	32,4	41,0	36,4	40,3	38,8	
	- тваринництво	1,0	24,8	23,5	25,5	18,3	18,8	21,4	21,6	26,4	
2.	Сільськогосподарських угідь, тис. га	5,3	39,0	58,6	66,6	62,2	62,1	65,7	64,4	65,2	
3.	Припадає на 1 га с.-г. угідь валової продукції, грн.	1321,0	1851,0	1150,0	1104,0	815,0	963,0	880,0	961,0	1000,0	
	у т.ч.: - рослинництва	1132,0	1215,0	749,0	721,0	521,0	660,0	554,0	626,0	595,0	
	- тваринництва	189,0	636,0	401,0	383,0	294,0	303,0	326,0	335,0	405,0	

Основним концептуальним положенням розвитку фермерських господарств є необхідність формування господарств товарного типу, розширення обсягів виробництва більш інтенсивних культур, розвиток тваринництва, створення нових господарств та розширення площ землекористування до оптимальних розмірів, підви-

щення ефективності діяльності й збільшення їх внеску в кінцеві результати роботи АПК області.

Одним із головних напрямків є фінансова підтримка фермерських господарств за рахунок бюджету та організаційна підтримка з боку органів влади та місцевого самоврядування.

За рахунок коштів обласного відділення Укрдержфонду підтримки фермерських господарств фінансова допомога надаватиметься для часткової компенсації витрат, пов'язаних з розробкою проектів відведення земельних ділянок, сплатою відсотків за користування кредитами, придбанням першого трактора, комбайна, вантажного автомобіля та будівництвом тваринницьких приміщень, сплатою страхових платежів, підготовкою і підвищенням кваліфікації кадрів, а також надання пільгового кредиту для здійснення виробничої діяльності.

Крім того, фермерським господарствам виділятимуться кошти по загальнодержавних програмах фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу. Передбачається також фінансова підтримка фермерських господарств з обласного і районних бюджетів, як це передбачено Законом України “Про фермерське господарство”. Відповідні пропозиції з цього питання щорічно вносять обласна і районні асоціації фермерів органам місцевого самоврядування при формуванні бюджетів на наступний рік.

Важливим напрямом становлення фермерських господарств є розвиток обслуговуючої і кредитної кооперації. Завдання полягає в тому, щоб залучити фермерів до членства в діючих кооперативах, створювати нові обслуговуючі кооперативи та активізувати участь фермерів в роботі кредитних спілок, агроторгових домів, тендерних торгів, а також в організації кооперативів при сільських громадах з обробтку землі, заготівлі і реалізації продукції, спільного використання техніки, матеріально-технічного постачання, ветеринарного обслуговування, інформаційних і консультаційних послуг.

Одним із основних недоліків діяльності фермерських господарств є недостатній освітній рівень їх керівників. Для поліпшення ситуації необхідно запровадити на державному рівні чітку систему підготовки і перепідготовки кадрів фермерських господарств в сільськогосподарських вищих і середніх спеціальних учбових закладах, створити на рівні області і районів сільськогосподарські дорадчі служби для надання допомоги з різноманітних питань сільськогосподарського виробництва.

На перспективу планується не стільки зростання кількості фермерських господарств, скільки збільшення площ землекористування за рахунок оренди, купівлі та усадкування земельних паїв.

Законодавчою базою створення, діяльності та припинення діяльності фермерських господарств є Конституція України, Земельний кодекс України, Закон України “Про фермерське господарство” та інші нормативно-правові акти України. Головна мета створення фермерських господарств – збільшення обсягів продовольчих фондів держави і підвищення добробуту сімей селян на основі їх участі в підприємницькій діяльності.

Невеликі за розмірами фермерські господарства не можуть високоефективно використовувати ресурси і стати високотоварними, Закон України “Про оренду зем-

лі” дає можливість значно збільшити розмір землекористування фермерського господарства. З метою збалансування факторів виробництва особливо важливо обґрунтувати раціональний розмір фермерського господарства.

При обґрунтуванні раціонального розміру землекористування необхідно виходити з того обсягу робіт, який члени фермерського господарства можуть виконати протягом року за наявної оснащеності технічними засобами.

Однією із найважливіших проблем розвитку фермерських господарств є його технічне забезпечення. Фермер вирішує скільки потрібно мати тракторів і яких марок; чи доцільно купувати комбайн і вантажний автомобіль; скільки потрібно мати інших сільськогосподарських машин, механізмів і обладнання; що є більш ефективним – купувати нову техніку чи ту, яка була в експлуатації. При недостатньому технічному забезпеченні фермерських господарств роботи виконуються несвоєчасно, тому зменшується обсяг виробництва продукції, а отже, і величина прибутку (доходу). За надмірного технічного забезпечення величина прибутку також буде знижуватися внаслідок високої собівартості продукції. Господарство може придбати необхідні матеріально-технічні ресурси в системі державних постачальницьких організацій в порядку передбаченому для сільськогосподарських підприємств, у будь-яких підприємствах і організаціях, на біржах, у населення.

Фермерські господарства можуть брати технічні засоби в оренду, напрокат, користуватися послугами інших сільськогосподарських підприємств або машинно-технологічних станцій, створювати кооперативи для спільного використання техніки.

Ремонт і технічне обслуговування тракторів, сільськогосподарських машин, вантажних автомобілів у фермерських господарствах, його агрохімічне, ветеринарне, транспортне обслуговування, штучне осіменіння худоби, страхування, професійне, правове, обліково-фінансово-економічне консультування, інформаційне і наукове забезпечення здійснюється агросервісними та іншими підприємствами і організаціями за цінами, розцінками і тарифами, які обумовлені в укладеному договорі між сторонами.

Сьогодні більшість фермерських господарств України перебуває у скрутному фінансовому положенні. Значна частина фермерів знаходить вихід із скрутного становища в створенні фермерських кооперативів, які на пайових засадах спільно займаються певним видом господарської діяльності. Вони централізовано виконують такі функції:

- постачання засобів виробництва (мінеральних добрив, засобів захисту рослин, насіння, пального, кормів, запасних частин, сільськогосподарської техніки і обладнання тощо);
- переробка сільськогосподарської (м'яса, молока, птиці, зерна, цукрових буряків, овочів, фруктів) і несільськогосподарської продукції (глини, дерева та ін.);
- підготовка до реалізації та реалізація продукції (зберігання, пакування, маркування, рекламування, оптова і роздрібна реалізація, маркетингове обслуговування);
- фінансування і кредитування фермерських господарств;
- придбання і спільне використання складної і дорогої техніки;
- професійного, правового, фінансово-економічного консультування та інформаційного забезпечення.

Кооперативні формування в подальшому створюватимуться як на місцевому, так і регіональному рівнях.

2.3. РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА

Становлення і розвиток підприємництва в аграрному секторі України є важливою складовою його ринкової трансформації, що пов'язано з фундаментальними економічними перетвореннями – виникненням і зміцненням інституту приватної власності на землю та інші засоби виробництва, реструктуризацією колишніх колективних сільськогосподарських підприємств, якісною зміною мотивації праці і управління, а також утвердженням плюралізму щодо вибору форм господарювання на селі. На сьогоднішній день набуває особливого значення регіональний аспект розвитку аграрного підприємництва, оскільки після завершення принципових реорганізацій та розподілу власності, що об'єктивно спричинили певні дезінтеграційні та деструктивні процеси, актуальним стає питання методологічно виваженої структуризації підприємницького середовища, його системного розвитку, що має розпочатися із створення умов для ефективного функціонування первинних підприємницьких формувань – господарств і підприємств (рис. 5).

Рис. 5. Класифікація форм підприємницької діяльності в аграрному секторі

Суть та значення малого бізнесу полягає у тому, що він є провідним сектором ринкової економіки; складає основу дрібнотоварного виробництва; визначає темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику ВВП; здійснює структурну перебудову економіки, швидку окупність витрат, свободу ринкового вибору; забезпечує насичення ринку споживацькими товарами та послугами повсякденного попиту, реалізацію інновацій, додаткові робочі місця; має високу мобільність, раці-

ональні форми управління; формує новий соціальний прошарок підприємців-власників; сприяє послабленню монополізму, розвитку конкуренції.

За основними видами економічної діяльності найбільше малих підприємств працює у оптовій та роздрібній торгівлі, промисловості, будівництві та сільському господарстві.

Станом на 01.01.08 в області діяло більше 75 тисяч суб'єктів малого підприємництва (що на 7,2% більше, ніж на початок 2007 року). У їх структурі 68710 од. або 90,8% становили приватні підприємці – фізичні особи, 6132 од. або 8,1% - малі підприємства, 821 од. або 1,1% – фермерські господарства (рис. 6).

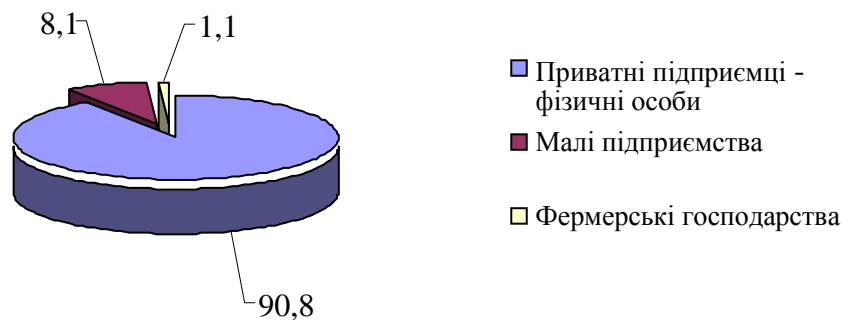

Рис. 6. Структура суб'єктів підприємницької діяльності в області, %

В області відслідковується позитивна тенденція розвитку малого підприємництва, характерною особливістю якої є збільшення у 2007 році:

- кількості приватних підприємців (фізичних осіб більше на 8% порівняно з 2006 роком та на 16% – порівняно з 2005 роком);

- кількості суб'єктів малого підприємництва у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, яка склала 573 одиниці проти 530 одиниць у 2006 році та 457 одиниць у 2005 році;

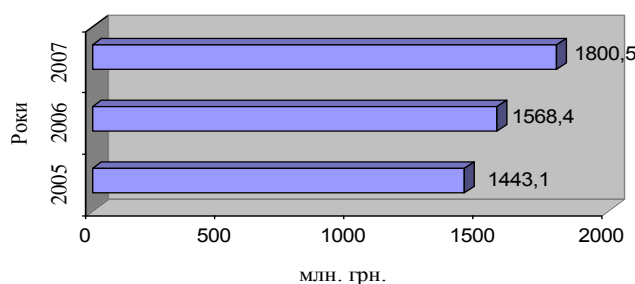
- обсягу податкових надходжень до бюджету від суб'єктів малого підприємництва на 65 млн. грн. (306 млн. грн.) або на 27% порівняно з 2006 роком та на 144 млн. грн. або на 88% порівняно з 2005 роком.

Питома вага цих надходжень від суб'єктів малого підприємництва у загальних обсягах надходжень до бюджетів усіх рівнів склала 15,3%, що на рівні 2006 року та на 2,3 п.п. більше 2005 року.

Кількість малих підприємств на 10 тисяч осіб наявного населення області за 2007 рік становила 47 одиниць, що на 1,2% більше, ніж у 2006 році.

Помітно зростає вплив малого бізнесу на економіку області. Малі підприємства стабільно нарощують виробництво (рис. 7). Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) за 2007 рік склав 1,8 млрд. грн., що на 14,8% більше, ніж у 2006 році, а з 2005 роком – на 24,8%. Третю частину усієї реалізації забезпечили малі підприємства сільської місцевості.

Динаміка обсягів реалізованої продукції (робіт, послуг), млн.грн.

Частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг) у 2007 році становила 9,3% (по Україні – 4,4%).

Мале підприємництво розвивається в багатьох галузях господарського комплексу області. Структура кількості малих підприємств за основними видами економічної діяльності наведена на рисунку 8.

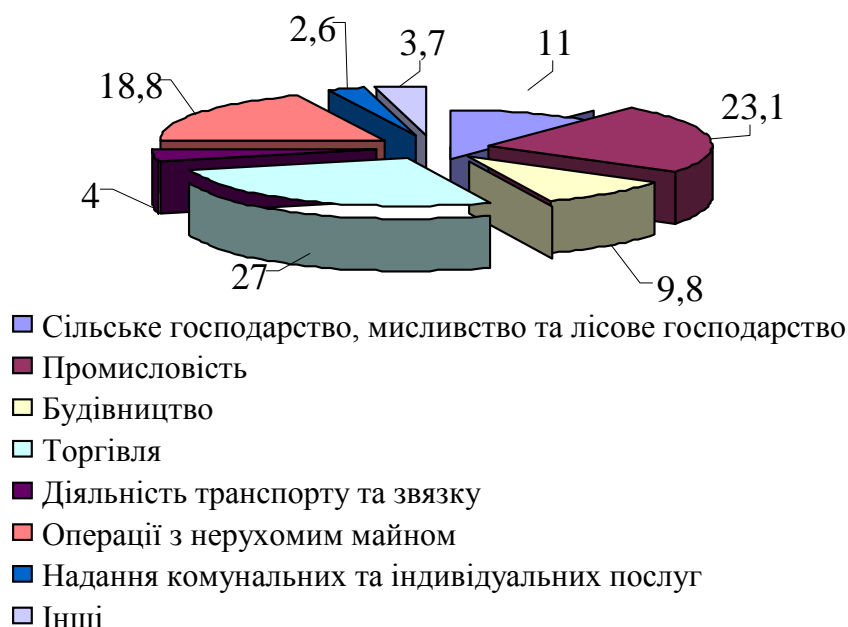

Рис. 8. Структура кількості малих підприємств за основними видами економічної діяльності у 2007 році, %

За підсумками 2007 року середня кількість найманих працівників на малих підприємствах становила 43812 осіб, що складає 7,7% економічно активного населення працездатного віку та 25,3% кількості найманих працівників – суб'єктів підприємницької діяльності (рис. 9).

Довідково: по Україні середньомісячна заробітна плата на одного працівника малого підприємства становила 687,91 грн.

На одному малому підприємстві працювало в середньому 7 чоловік. Характерним для малого підприємництва є те, що більшість найманих працівників працювали у міській місцевості, майже половина (49%) всіх найманих працівників зайнято на підприємствах малого бізнесу міст обласного значення.

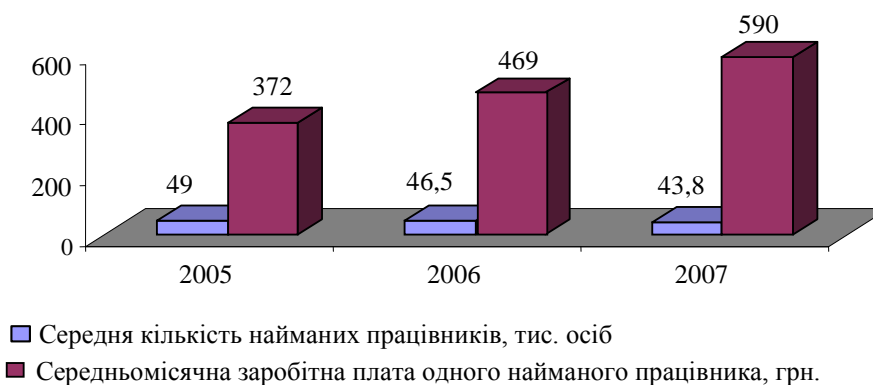

Рис. 9. Середня кількість найманих працівників та середньомісячна зарплата одного найманого працівника

У 2007 році середньомісячна заробітна плата на малих підприємствах становила 590 грн., що на 26% вище від рівня 2006 року.

Фінансовий результат малого підприємництва залишається незадовільним, починаючи з 2001 року, він є збитковим, причому збитки зростають, найбільші вони були у 2003 році (-77,5 млн. грн.). У 2004 році фінансовий результат покращився, збитки зменшилися майже у 2 рази (на 40%), хоча рік залишався збитковим (-46,2 млн. грн.). У 2007 році збитки становили 66,6 млн. грн., що на 44% вище, ніж у 2004 році та у 4 рази перевищували 2001 рік. У 2007 році фінансовий результат діяльності малого підприємництва був прибутковим лише в чотирьох районах. Найбільші збитки від діяльності малого підприємництва одержано у Вол.-Волинському районі: у 2006 році – 7 млн. грн., у 2007 році – 12,3 млн. грн.

Значну роль на ринку товарів, робіт і послуг відіграють приватні підприємці – фізичні особи. Сьогодні в області зареєстровано більше 68,7 тисяч суб'єктів господарювання – фізичних осіб, що на 8% більше, ніж у минулому році. З них 37% зареєстровано у сільській місцевості. Із загальної кількості фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності – 92% сплачували податки. За спрощеною системою оподаткування працювало 67% суб'єктів підприємницької діяльності.

Трансформаційні процеси в економіці зумовили зміни установлених стереотипів організації господарської діяльності, зокрема, у сільському господарстві, які проявляються у реорганізації колективних підприємств, надання селянам можливості займатися підприємницькою діяльністю. Реформування відносин власності та формування багатоукладної економіки сприяли помітному збільшенню чисельності суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм загалом і суб'єктів малого підприємництва в агропродовольчому комплексі зокрема.

Проте, починаючи з 2006 року, мале підприємництво на селі розвивається досить повільно. Якщо темпи приросту кількості малих підприємств уповільнилися протягом семи років з 5,6% до 0,3%, то в сільському господарстві тільки за останні три роки кількість малих підприємств зменшилось на 9,5%.

Слід відзначити, що малий бізнес сфери сільського господарства не відіграє вагомій ролі в економіці області. Головна причина – це відсутність можливості налагодити прибуткове виробництво, а, насамперед, вигідно продати продукцію сільського господарства.

Хоча кількість малих підприємств сільського господарства, що мали обсяги реалізації продукції (робіт, послуг) в загальній кількості сільськогосподарських підприємств, і збільшилась проти 2003 року (на 20 п.п.), зростає їх частка обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) у загальному показнику по малих підприємствах області (на 1,9 п.п.) та до загального обсягу реалізованої продукції сільського господарства – (на 4,4 п.п.) – проте вона залишається досить низькою (11% підприємств реалізують 5,9% продукції), (рис. 10).

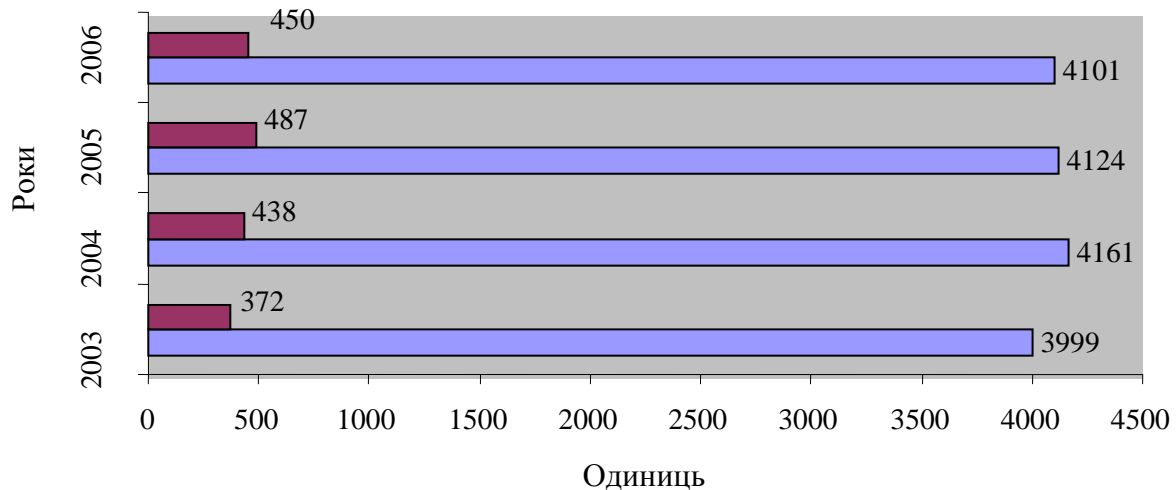

Рис. 10. Кількість малих та сільськогосподарських підприємств, що реалізовували продукцію та надавали послуги у 2003-2006 роках, од.

Проведений аналіз свідчить про те, що мале підприємництво області по деяких показниках розвивається повільними темпами, але залишається значним наповнювачем бюджетів усіх рівнів, а його вплив на економіку, добробут громадян та якість життя з кожним роком зростає.

На фінансування заходів Комплексної та регіональних програм розвитку малого підприємництва з обласного бюджету та бюджетів районів і міст області на 2008 рік було передбачено кошти в сумі 531,5 тис. грн., з яких 300 тис. грн. – з обласного бюджету, що в 1,5 рази більше, ніж у 2007 році.

Відповідно до плану асигнувань бюджетним фінансуванням для надання фінансово-кредитної підтримки фермерським господарствам на поточний рік передбачено 3463 тис. грн., з яких 1008 тис. грн. на поворотній основі та 2455 тис. грн. на безповоротній основі. За 9 місяців 2008 року 54 фермерським господарствам було надано фінансової підтримки на суму 1949 тис. грн., в тому числі на поворотній основі на суму 953 тис. грн. на безповоротній – на суму 996 тис. грн., які направлені на підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів фермерських господарств у сільськогосподарських навчальних закладах, виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, придбання техніки, обладнання, на відшкодування витрат, пов'язаних зі сплатою відсотків за користування кредитами банків, поновлення обігових коштів тощо.

Фінансова підтримка суб'єктів підприємництва й надалі здійснюватиметься за рахунок бюджетних коштів, банківського кредитування, фондів підтримки підприємства та ін.

З метою ефективного використання суб'єктами підприємницької діяльності наявних ресурсів постійно оновлюється база даних виробничих площ, обладнання та

іншого майна державної і комунальної власності, які пропонуються до продажу або передачі його в оренду господарюючим суб'єктам. На даний час нараховується близько 300 таких об'єктів, перелік яких розміщений на веб-сайті головного управління економіки в розділі «Підприємництво».

В області сформований перелік об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва різних форм власності в розрізі районів та міст. Загальний перелік налічує 521 об'єкт, з яких 7 бізнес-центрів, 10 лізингових центрів та компаній, 64 небанківських фінансово-кредитних установ, 2 фонди підтримки підприємництва, фермерства, 137 інвестиційних фондів і компаній, 15 інноваційних фондів і компаній та їх відділень, 70 страхових компаній, 66 інформаційно-консультативних установ, 29 громадських приймалень. В області забезпечується функціонування «телефонів довіри», «гарячих ліній» та «інтернет-сторінок» як системи зворотного зв'язку між місцевою владою та представниками бізнесу. Працює 29 громадських приймалень та 35 «гарячих ліній». З обласного бюджету на інформаційно-консультативну службу розвитку підприємництва «гаряча лінія» в 2008 році було виділено 18 тис. грн.

Банківська система області станом на 01.10.2008 року складалась із 451 структурного підрозділу 58 банків України, в т.ч. з 36 філій, 413 відділень та двох представництв, які надавали суб'єктам малого бізнесу цілий спектр банківських послуг, включаючи кредитування.

В області в 2008 році зареєстровано 851 фермерське господарство та функціонує 22 асоціації фермерів. Зареєстровано 83 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи. Працюють підприємства інших організаційно-правових форм, які надають послуги сільському населенню.

Орієнтація безробітних на підприємницьку діяльність та сприяння у відкритті власної справи залишається одним із пріоритетних напрямків роботи центрів зайнятості. Всього одноразову допомогу по безробіттю для зайняття підприємницькою діяльністю упродовж 9 місяців 2008 року отримали 539 осіб, в т. ч. 153, які проживають у сільській місцевості.

Завдяки реалізації обласної та районних (міських) програм розвитку підприємництва забезпечено зростання виробничих і фінансових показників діяльності суб'єктів малого бізнесу та розвиток інфраструктури підтримки підприємництва.

За рахунок використання потенціалу малого і середнього бізнесу вирішено проблему пасажирських перевезень та торговельного обслуговування, навіть у найбільш віддалених населених пунктах області. Саме на малих підприємствах регіону розпочато впровадження передових технологій будівельних і оздоблювальних робіт, що якісно змінило зовнішній вигляд населених пунктів. Суб'єкти малого підприємництва активно освоюють сучасні інформаційні та телекомунікаційні технології, що сприяє входженню Житомирщини у світовий інформаційний простір. Випереджаючими темпами зростає внесок малого бізнесу в освоєння та комплексне використання природних сировинних ресурсів.

З метою підтримки народних промислів останнім часом майбутні підприємці орієнтуються на зайняття такими видами діяльності, як лозоплетіння, бондарство, гончарство, бджолярство, ковальство та ін.

В подальшому буде здійснюватись комплексна підтримка розвитку малого підприємництва та підвищення ефективності використання його потенціалу для вирішення найбільш актуальних проблем регіону, зокрема, поліпшення ситуації у сфері

зайнятості; розширення асортименту та підвищення якості споживчих товарів, робіт і послуг; формування у суспільстві потужного, активного та самодостатнього «середнього класу» власників.

Основні напрями та завдання розвитку підприємництва будуть спрямовані на:

- узгодження цілей і практичних дій органів місцевої влади та суб'єктів малого бізнесу щодо реалізації в регіоні державної політики у сфері підприємництва, а також активізації підприємницької діяльності у пріоритетних для області напрямках;
- підвищення конкурентоспроможності продукції малих підприємств шляхом впровадження передових технологій, сучасних форм ведення господарської діяльності, міжнародних систем управління якістю та навколишнім середовищем;
- збільшення надходжень від діяльності суб'єктів малого підприємництва до бюджетів усіх рівнів;
- розширення обсягів фінансової та ресурсної підтримки підприємництва за рахунок місцевих бюджетів, вітчизняних і міжнародних фінансово-кредитних установ;
- сприяння розвитку малих підприємств інноваційного спрямування;
- впровадження сучасних форм виробничої кооперації суб'єктів малого бізнесу та провідних підприємств (кластери, франчайзинг та ін.);
- розширення обсягів і вдосконалення форм залучення до підприємницької діяльності молоді та безробітних та ін.

В перспективі буде реалізовано низку заходів для розвитку підприємництва у сільській місцевості, залучення сільського населення до підприємницької діяльності, спрямування інвестиційних ресурсів на підвищення продуктивності праці та якості продукції малих підприємств сільськогосподарської галузі, які орієнтуються в своїй діяльності на досягнення високої ефективності, впровадження інновацій, освоєння нових технологій. Відбір проектів, яким буде надано фінансову підтримку і забезпечено режим сприяння у реалізації, здійснюватиметься на конкурсній основі.

На сучасному етапі виникає об'єктивна необхідність взаємодії підприємницьких формувань з метою утворення життєздатних, динамічних та повністю ними контрольованих структур, які забезпечать їх адаптацію та успішне функціонування у конкурентному ринковому середовищі. Формування підприємницьких структур або, по-іншому, структуризація аграрного підприємництва має на меті подолання “ізоляваності” окремих суб'єктів підприємницької діяльності (господарств та підприємств) і посилення на цій основі їх конкурентоспроможності.

Доцільно в області структурувати аграрне підприємництво в двох взаємопов'язаних і адаптованих для регіональних умов напрямках, а саме – шляхом сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в таких її формах, як спеціалізовані обслуговуючі кооперативи, багатофункціональні агроторгові дома на кооперативних засадах та кооперативи при сільських громадах та шляхом вертикальної інтеграції в її контрактній, об'єднаній та повній формах (рис. 11).

В процесі формування сприятливого підприємницького середовища в аграрному секторі пріоритетним також є розвиток міжгалузевих відносин на основі посилення вертикальних інтеграційних процесів, що передбачає поступове залучення аграрних підприємств в інші суміжні сфери маркетингового ланцюга руху сільськогосподарської продукції.

Розвиток вертикальної інтеграції, по-перше, забезпечить надходження прибутку сільськогосподарським товаровиробникам з тих сфер, де оборот капіталу є швид-

шим і норма прибутку вищою, ніж у сільському господарстві (переробна галузь, торгівля, сервісне обслуговування); по-друге, знизить залежність сільськогосподарських товаровиробників, підприємств та їх об'єднань від різних ринкових посередників, особливо тимчасових та випадкових; по-третє, на основі формування вертикально інтегрованих маркетингових систем відкриє можливості зменшення трансакційних витрат, що зробить підприємницький сектор більш конкурентоспроможним. Важлива роль у розвитку аграрного підприємництва належить поліпшенню інформаційно-консультаційного забезпечення товаровиробників.

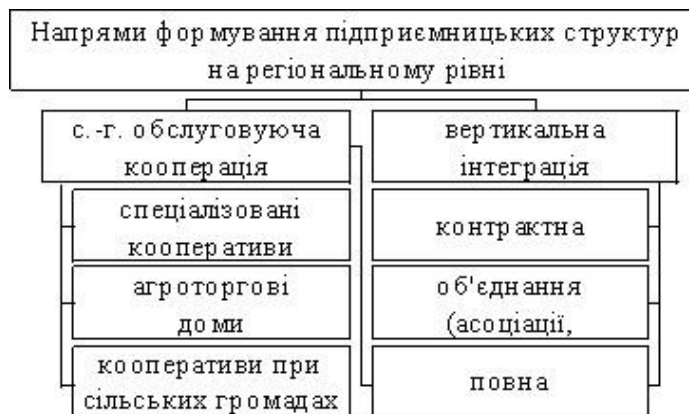

Рис. 11. Перспективні напрями розвитку підприємницьких структур на регіональному рівні

В перспективі доцільними вбачаються два напрями вирішення цієї проблеми: розвиток агроконсалтингу, тобто задоволення попиту на інформаційно-консультаційні послуги, головним чином, сільськогосподарських підприємств, здатних повністю і своєчасно розрахуватися за персонально отримані послуги; формування регіональної мережі дорадництва для задоволення потреб переважно дрібних сільськогосподарських товаровиробників, що частково фінансуватиметься державою. Ці напрями відрізнятимуться змістовим наповненням та формами надання послуг.

Сучасний розвиток аграрного підприємництва потребує формування підприємницьких структур для досягнення синергетичного ефекту групової взаємодії. Цей процес повинен охопити усіх сільськогосподарських товаровиробників, незалежно від їх організаційно-правового статусу, обсягів виробництва, кількості засновників, тривалості існування та рівня економічного розвитку господарств.

За існуючих умов важливим пріоритетом розвитку кооперативної ініціативи на регіональному рівні є створення кооперативів при сільських громадах, основними функціями яких є надання економічних і соціальних послуг власникам особистих селянських господарств на принципах взаємодопомоги. Важливого значення при цьому набуває комплектація матеріально-технічної бази зазначених підприємств, особливістю якої є багатовекторність досягнення оптимальних параметрів машинно-тракторного парку, а саме поєднання власних коштів кооперативу, державної фінансової підтримки, комерційного кредитування, можливостей оренди та міжкооперативної взаємодопомоги на регіональному рівні.

Визначальною умовою розвитку аграрного підприємництва є його фінансово-кредитне забезпечення. Враховуючи обмеженість фінансових ресурсів підприємницьких формувань аграрного сектора і недосконалість механізму їх акумуляції, вихід

із ситуації вбачається у диверсифікації джерел фінансування суб'єктів аграрного сектору, шляхом розвитку і поєднання державної фінансової підтримки, комерційного та кооперативного фінансово-кредитного забезпечення. Особливо перспективним в даному процесі є зростання ролі кооперативних джерел фінансування, зокрема формування мережі кредитних спілок, створення фінансових кооперативів, а з часом й кооперативних банків.

2.4. ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЦІНОУТВОРЕННЯ РИНКОВОГО ТИПУ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ПРОДУКЦІЮ

Цінова політика повинна здійснюватися на основі вільного ціноутворення у поєднанні з державним регулюванням та посиленням антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії і послуги, що надаються товаровиробникам за умов запровадження єдиної методології ціноутворення на основі концепції ціни виробництва.

Основні напрями цінового регулювання будуть спрямовані на:

- удосконалення та розширення державної підтримки цін і доходів на окремі види тваринницької продукції з урахуванням кон'юнктури ринку;
- створення умов для відновлення виробництва продукції основних галузей сільського господарства на основі застосування заставних цін на квотовану продукцію через діяльність системи товарно-кредитних корпорацій;
- участь у підтримці цін через систему квотування виробництва окремих видів продукції для державних потреб (забезпечення потреб Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України та інших споживачів бюджетної сфери);
- державна підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників шляхом прямого фінансування за відповідними державними програмами (селекція, насінництво, племінна справа та інше);
- активізація діяльності та посилення ролі узгоджувальних комісій для дотримання еквівалентності економічних відносин та обґрунтованого розподілу доходів між сільгосптоваровиробниками, переробними підприємствами і торгівельними організаціями, до складу яких мають входити учасники аграрного ринку, а також представники професійних спілок, організацій із захисту прав споживачів та незалежні експерти;
- здійснення комплексних заходів, спрямованих на розширення експорту сільськогосподарської продукції та продовольства;
- здійснення захисту потенційно конкурентоспроможної продукції та продовольства вітчизняного виробництва через внесення пропозицій по регулюванню імпорту;
- недопущення будь-якого адміністративного обмеження рівня цін на сільськогосподарську продукцію та усунення бар'єрів на шляху її вільної реалізації;
- посилення антимонопольного контролю за формуванням цін на матеріально-технічні ресурси, енергоносії та послуги, що надаються товаровиробникам, недопущення диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію та ресурси, що одержує сільське господарство.

Ефективне функціонування механізмів цінового регулювання здійснюватиметься одночасно з підвищенням купівельної спроможності населення та реструктуризацією заборгованості сільськогосподарських товаровиробників.

В області проводитиметься робота з підвищення купівельної спроможності населення, в тому числі шляхом:

- підвищення заробітної плати працівникам сільськогосподарських підприємств;
- зростання особистих доходів сільського населення завдяки інтенсифікації виробництва на підприємствах і особистих селянських господарствах. Відновлюватиметься провідне місце заробітної плати у формуванні особистих доходів сільського населення;
- ріст орендної плати за оренду земельних та майнових паїв;
- вдосконалення системи державних гарантій щодо рівня мінімальної заробітної плати, не нижчого за межу малозабезпеченості, в наступні роки вона досягатиме рівня, який буде визначатися вартістю повного споживчого кошика.

Передбачається забезпечити зростання доходів за рахунок підвищення заробітної плати, питомої ваги фонду оплати праці у валових витратах підприємств.

2.5. ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ КРЕДИТНОГО ТА СТРАХОВОГО ЗАБЕПЕЧЕННЯ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.5.1. Концепція формування спеціалізованої системи кредитного забезпечення області

У сучасних умовах відбувається процес становлення кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Основними постачальниками кредитних ресурсів сьогодні є комерційні банки. Інвестиційна привабливість сільськогосподарських підприємств на сьогоднішній день є ще дуже низькою, що зумовлено високим ступенем ризику в порівнянні з іншими галузями. Це пояснюється не лише впливом природнокліматичних, біологічних факторів на виробничий процес у сільському господарстві, але і складністю причинно-наслідкових зв'язків у ринковій економіці. Недостатній обсяг необхідних обігових коштів у сільськогосподарських виробників для придбання техніки, мінеральних добрив, насіння, пально-мастильних матеріалів, хімічних засобів захисту рослин від бур'янів і шкідників, а також кормів для тваринництва є одним з основних чинників низької урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин в області.

Основною причиною нестачі обігових коштів в сільськогосподарському виробництві є недостатній доступ сільськогосподарських виробників до фінансових джерел і, найперше, до кредитів банків.

З врахуванням заходів, що вживаються на державному рівні для вдосконалення кредитно-банківського та страхового обслуговування, передбачається:

- запровадити іпотечне кредитування під заставу земельних ділянок та права їх оренди;
- створити іпотечний банк як центр фінансово-кредитного забезпечення товаровиробників агропромислового комплексу та науково-методичний центр розвитку кредитної інфраструктури аграрного сектору на базі існуючої банківської системи;
- створити Фонд кредитної підтримки підприємств АПК для забезпечення кредитними ресурсами сільськогосподарських товаровиробників на конкурсних умовах кредитування цільових державних та регіональних програм, надання гарантій для отримання кредитів у комерційних банках, часткового покриття процентних ставок під час кредитування банками окремих цільових програм. Джерелами формування

фонду будуть кошти від отриманих дивідендів на державну частину акціонерних товариств, кошти від грошової приватизації підприємств АПК та інші;

- за участю земельного (іпотечного) банку започаткувати формування кооперативного банку як регіонального об'єднання кооперативних спілок;

- сформувати страхову систему в АПК та запровадити систему захисту інвестицій страхування діяльності кредитно-фінансових структур, які обслуговують аграрний сектор.

Необхідно розвивати кредитування приватних сільськогосподарських та фермерських підприємств. У світі поширений такий вид кредитування, як постачальники ресурсів – це постачальники техніки, пально-мастильних матеріалів, добрив, засобів захисту рослин, зернотрейдери, заводи з переробки молока. Як правило, вони постачають ресурси під заставу майбутнього урожаю. За такою схемою працює більшість аграрних підприємств.

Потрібний комплексний підхід до формування аграрної кредитної інфраструктури, який включає перетворення у економічній, правовій та інституційній сферах кредитної системи АПК, а саме:

- створення сприятливих фінансово-економічних умов діяльності аграрних підприємств шляхом встановлення конкурентного ринкового середовища та фінансової паритетності між сільським господарством і промисловістю; для кредитних установ, що кредитують підприємства АПК, необхідне застосування економічних пільг (по банківських нормативах, податках);

- надійне правове забезпечення розвитку кредитної інфраструктури, включаючи розробку та прийняття нормативно-правових актів щодо фінансової інфраструктури, фінансових операцій, врегулювання майнових, земельних, заставних, боргових відносин тощо;

- інституційний розвиток аграрної кредитної інфраструктури як у напрямі універсальної банківської справи, так і в напрямі формування спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів: кредитних спілок та кооперативних банків, лізингових фондів, іпотечних банків. Важливою складовою такого підходу є також розвиток інших економічних агентів кредитної системи - таких, як інформаційно-консультаційні, аудиторські й аналітичні фірми, незалежні оцінювачі майна, реєстратори гарантій та об'єктів застави, інші елементи кредитної інфраструктури.

По кожному напрямку (іпотека, лізинг, комерційний кредит, короткостроковий банківський кредит) необхідно розвивати специфічні складові інфраструктур на чолі з державними органами управління розвитком відповідної сфери (системними організаторами та провідниками державної політики), оскільки кожна ланка виступає цілісною завершеною системою аграрного кредиту з власним ланцюжком безперервного кредитного процесу.

Тому, у сфері іпотечного кредиту мають функціонувати іпотечні банки, оператори вторинного ринку заставних зобов'язань, ринку землі та нерухомості, системи оцінки землі та майна, системи реєстрації об'єктів застави та цінних паперів тощо.

Щодо банківського кредиту, то він має підтримуватись функціонуванням фонду пільгових кредитів та кредитних гарантій, розвитком кооперативної банківської системи, страхуванням кредитів тощо.

2.5.2. *Формування спеціалізованої страхової системи*

Як в Україні, так і в Житомирській області система страхування аграрних підприємств ще знаходиться на етапі становлення. На сьогодні існує ряд проблем у сфері страхування: по-перше, на страховому ринку дуже низька кількість страхових компаній, які займаються страхуванням сільськогосподарських виробників (із 426 страхових компаній у 2006 році лише 18% одержали ліцензії на страхування в сільському господарстві); по-друге, застраховано посівних площ сільськогосподарських культур у 2005 році тільки 1,5%, а у 2006 році – 2,6%, це дуже низький показник зростання страхування (Житомирська – 0,12%).

Для покращення страхового ринку сільськогосподарського виробництва недостатньо лише системного підходу при запровадженні агрострахування. Потрібне повне узгодження заходів щодо реформування страхового ринку із планами інших галузей економіки, в тому числі й з аграрним сектором. Необхідно обґрунтувати можливості розвитку обов'язкових видів страхування в сільському господарстві відповідно до фінансового та майнового стану підприємств і проводити його паралельно з іншими економічними заходами щодо підвищення прибутковості та ефективності. Відсутність стабільності, яка б забезпечила сталий і привабливий ринок страхових послуг шляхом створення державою зрозумілих та ефективних механізмів і правил його функціонування, та довіри, основаної на моральній та матеріальній відповідальності страховика перед страхувальником через надійний правовий захист страхувальника, також спричиняють значні проблеми при формуванні економічних механізмів обов'язкового страхування сільськогосподарського товаровиробника. З економічної точки зору обов'язкове страхування може виконувати покладені на нього функції та мати достатню ефективність лише за умов охоплення більшості сільськогосподарських підприємств. Але це можливо при впровадженні механізмів контролю та відповідальності за порушення вимог щодо наявності договору обов'язкового страхування. Окрім розвитку різних методів страхування, держава повинна забезпечити сприятливі умови для конкурентного середовища на страховому ринку і вдосконалення страхового нагляду. Цьому сприятиме налагодження системи моніторингу та аудиту страхових компаній, що займаються страхуванням сільськогосподарських ризиків. Стратегія розвитку системи страхування агроризиків повинна передбачити створення інституції незалежних андеррайтерів та страхового арбітражу.

Обов'язкове страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності проводиться з метою гарантування економічної та продовольчої безпеки держави, створення сприятливих умов для розвитку аграрного сектору економіки, захисту інтересів сільськогосподарських підприємств.

Предметом договору обов'язкового страхування є майнові інтереси, що не суперечать чинному законодавству України, пов'язані з неотриманням або недоотриманням врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами; зернових культур і цукрових буряків - сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності.